

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

12+

№ 30

(19661)

2023 чылдың

апрель 26

среда

Хүннүң үнери — 05:25

Ажары — 19:56

Хүн дурту — 14:31

"Тыва — бистиң өргээвис" фестиваль эгелээн

Материалды дараазында үндүрүлгеден номчуур.

/ Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

"Өлүм чок полктун" чыскаалы онлайн хевирге эртер

Бо чылын Майның 9-ун хостакчы дайынчыларның салгалдарын: Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында база амгы үеде Төрзэн чурту дээш тулчуп турарларны демдегеп байырлаар...

/ 2-ги арында

"Улаатай" — дээди шаңналдың эдилекчизи

Апрель 21–23 хүннеринде Абаканга делегей чергелиг «КИТ – 2023» деп мөөрей болуп эрткен. Ол культура уран чүүл адырында хөй жанрлыг улуг хемчээлдиг төлөвилеп болуп турар...

/ 7-ги арында

702

Тываның чурттакчызы республиканың бюджетинден
100 муң рубль түңнүг төлевирлерни алган.

30 чыл
шуужа берген...

Тыва кижиниң шаг шаандан тура адаан-мөөрейлиг үш оюнунуң бирээзи — чүгүрүк айттар чарыжы. Тывага ук оюнну шаг шаандан бээр ой-нап-даа чораан болза, кезек үелерде соксаткан турган. Ынчалза-даа ажык-чарлыг үе эгелээрге, чүгүрүк малдар чарыжын республика чергелиг кылдыр организаптап эгелээн. Республика чергелиг чүгүрүктер чарыжы Чөөн-Хемчик кожууннуң Чадаана хоорайның девискээринде Бора-Булак ховузуна чыл санында болуп эртер апарган. Оон бээр 30 чыл шуужуп эрткен. Бора-Булакка чаңчыл болган аът чарыжының 30 дугаар байырлыг маргылдаазы апрель 28-те болуп. Юбилейлиг чылда чүгүрүктер чарыжы-биле кызыгаар-ланмай, хүреш болгаш ча адары деп тыва чоннуң шаандан тура ойнап чораан оюннарын база эрттирери планда көрдүнгөн. Кайда тыва улустуң үш оюнун организаптааныл, ында улуг байырлап болгай. Ынчангаш апрель 28-те республиканың ырак-чоок кожууннарындан чыылган чон Бора-Булак ховузуна дола бээр дээрзи билдингир.

Маргылдаага кир-жир малдарның база мунукчуларның бүрүткели апрель 27-де 9.00 шактан 16.00 шакка чедер. Эгелээри 2023 чылдың апрель 28-те 9.00 шакта. Аът чарыжының көрдүнгөн чуруму-биле алырга, 5 аңгы салыглыг.

Үндезин тыва ча адарына (баг адар хевир). Бүрүткели 2023 чылдың апрель 27-де 9.00 шактан 16.00 шакка чедир. Тулган тиелекчи дээш шыырак мөгелер аразына тыва хүреш маргылдаазы. Мөгелерниң бүрүткели 2023 чылдың апрель 27-де 9.00 шактан 16.00 шакка чедир.

Эгелээри 2023 чылдың апрель 28-те 13.00 шакта, Чадаана хоорайның стадионунга.

/ А. ОНДАР белеткээн.

Ажы-төл — чурттуң политиказының
мурнады көөр сорулгазы

Апрель 21-де Тываның Чазанга Республиканың Баштыңы Владислав Ховалыгның болгаш Дээди Хурал Даргазы Каң-оол Давааның удуртулгазы-биле база чазак кежигүннери, депутаттар, муниципалдыг тургузулгар удуртукчуларының киржилге-биле Республиканың Күрүне совединиң хуралы болуп эрткен.

Владислав Ховалыг сөс ап чүве чугаалааш, Күрүне совединиң кежигүннери эң-не кол айтырыгже кичээнге салырынче углаан — ол дээрге Тываның өг-бүле политиказының байдалы болгаш ону экижидеринче угланышкын-дыр.

«Бир-ле дугаарында, Россияның Конституциязының нормаларын күүседирин хандыра ужурулг бис. Ында өг-бүлениң болгаш аныяк салгалдың амыдыралының байдалын үргүлчү экижидеринче, ада-иелер-биле кады ажы-төлдүң келир үезинче, ол ышкаш оларның мөзү-шынарының сайзыралынче кичээнге салыр күрүне органнарының хүлээлгезин быжыглап каан. Ажы-төл — чурттуң политиказының мурнады көөр кол сорулгазы. Сагышсеткил, мөзү-шынар үнезин быжыглаар болгаш кадагалаар талазы-биле күрүне политиказының үндезинин Россияның Президентизи 2022 чылдың ноябрьда доктааткан. Оон бир кол кезээ өг-бүле болуп турар» — деп, Владислав Ховалыг чугаалаан.

Тываның Баштыңының чугаазы-биле алырга, бо хүнде республикада 128 муң ажы-төлдүг 96 муң өг-бүле чурттап турар. Оларның үштүң бир кези хей ажы-төлдүг өг-бүлелер, 20 хуузу — эвээш

хөреңгилег өг-бүлелер.

Тываның мындыг демографтыг саннары өг-бүле болгаш уруглар деткир талазы-биле тода сорулгалар салырын регионнуң удуртулгазындан негеп турар. Өг-бүле политиказын кайы хире үре-түңнелдиг тургускан-дыр, чоннуң амыдырал-чуртталгазы, экономиктиг хөгжүлдизи, ниитизи-биле Тываның келир үези оон хамааржыр.

Тускай шериг операциязының киржикчилериниң өг-бүлелеринге деткимчелер дугайында күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Эдуард Сандан илеткээн. Долу эвес мөөңнээшкениң иштинде ТШО-же кыйгырткан Тываның 702 чурттакчызы республиканың бюджетинден 100 муң рубль хемчээлдиг төлевир акшаларын алган. Оон аңгыда, 2023 чылдың март айның көргүзүү-биле ТШО-нуң 399 киржикчизинге эмчи дузазын көргүскен, 88 шериг оолдар, оларның 14 өг-бүлезиниң кежигүннери «Серебрянка» санаторийинге кадыкшылын катап эде тургузар эмнээшкенин алган.

ТР-ниң өөредилге сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Елена Хардикова база илеткел кылган. Регионнуң губернатору өөредилге дугайында республика Хоойлузунга

өскертишкенин кириерин яамыга дааскан турган. Ажы-төлүнүң кижизидилгезинче ада-иениң харысалгазының дугайында Дүрүмнү быжыглаар, ол ышкаш өөредилге албан черлеринге элээдирлерге өг-бүле планнаашкынынга өөредир талазы-биле курстарны ажилдап кылыр, ада-иелерге неделя санында тускай форматка теле-радио лекцияларны организаптаар. «Өөредилге яамызы Владислав Ховалыгның салган сорулгаларын боттандыра ажилдарга кир-жиринге белең. Чүге дизе өг-бүле дээрге өөредилге чорудуунуң бир кезээ болгай. Бөгүн кижизидилгениң күш-шыдалын улгаттыра чугула дээрзин көрүп тур бис» — деп, Елена Хардикова чугаалаан.

Оон аңгыда, Өөредилге яамызында кижизидилге ажылынче чаа аргалар ажыглаар талазы-биле улуг ажылды чорудуп турарын, оон боттанылганы 2024 чылдың эгезинде эгелээр дээрзин Елена Хардикова бадыткап чугаалаан.

Оон туржук, регионнуң Баштыңының даалгаларының талазы-биле Өөредилге яамызы республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары-биле кады ада-иениң ажаалда-тежээлдези чок арткан, төрелдери азы азыракчы

дузазы-биле эмнелгелер чыдар уругларны хайгаажылды кылыр ужурулг.

Оон-биле чергелештир Тыва Республиканың Чазаның Даргазының социал политика талазы-биле оралакчызының хүлээлгекүүседип турар Орлан Сарыгларның саналы-биле, Тывага социал байдалы, берге байдалда өг-бүлелерге деткимче көргүтүлүшү дугайында өг-бүлелерге үргү мониторингини чорудар.

Хурал үезинде республиканың Күрүне совединиң кежигүннериңе шынылтыпсыр езулал база бол Чазактың кежигүннериң 5 кижиле база кожуннарны төлээлеринден 15 кижиле, тизе-биле 20 кижиле болган. Оларның бирээзи Өвүр кожуннуң чагыр даргазының хүлээлгезин күүседип турар Айдыс Кулар хамааржыр. Бөгүнгү хуралга хүлээп алган шугишпитирлерни боттандыра, өске ведомстволарны методиказы-биле чепсегтип, муниципалдыг политиказы-биле коллегалар дуржулгазын билип алыр чугула болганын ол демдеглээн.

/ Алдынай С. белет

"Өлүм чок полктун" чыскаалы онлайн хевирге эртер

Бо чылын Майның 9-ун хостакчы дайынчыларның салгалдарын: Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында база амгы үеде Төрээн чурту дээш тулчул турарларны демдегеп байырлаар. Өгбелеривистиң маадырлыг чоруун сактып, оларның биске чаалап бергени тайбыңны бо хүннерде камгалап турар маадырларынга чоргааралды бүдүн Тыва илередир. Бүгү Россияда ышкаш, Тывага Майның 9-ун байырлап тура, маадырларывыстың чырык адынга тураскааткан патриотчу акцияларга күзелдиг кижилер бүрүзү кир-жип болур.

Дүүн апрель 25-те 11.00 шакта Кызылдың Арат

шөлүңге база Арбат шөлүңге аныяк армейжилерден тургустунган волонтерлар бөлүү георгий кожаазын үлээр акцияны эгелээн. Бүгү Тываның кудумчуларына, садыгларга, садыг төптеринге, хей-ниити черлеринге волонтерлар болгаш аныяктар шимчээшкениниң идепкейжилери тураскаал кожааларны ол хүннерде үлээр.

"Өлүм чок автополк" акцияга күзелдиг кижилер каттыжып болур: хуу, албан автомашиналарының, хей-ниити транспортунуң, такси болгаш өске-даа хөлгениң соңгаларына маадырларның чуруктарын азып алыр. Авто-транспорт аймааның ээлери болгаш ажилдакчылары Ти-

лелге хүнүнде хууда болгаш албан херээ-биле халдып үнгөш, бүдүн хүн дургузунда Өлүм чок полкка ынчаар кир-жир аргалыг.

тоурolk.ru сайтыга боттарының маадырларының чуруун күзелдиг кижилер кирип, чаңчыл болу берген "Өлүм чок полк" акцияның онлайн хевиринге киржир. Бир эвес чурук кире бээр болза, ону катап салбас. Май 9-та тоурolk.ru сайтыга, медиа-фасадтарга, экраннарда, телевидениеге база өске-даа курлавырларга фото-чурукту көргүзөр.

Күзелдиг кижилер азы организаациялар ол хүннерде социал четкилерде аватарларын Ада-чурттуң Улуг дайынында фашизм-биле тулчул чораан

маадырларының чуруктары-биле солуп ап болур.

Чуртталга бажыңнары, школалар, дээди болгаш ортумак өөредилге черлери, офистер база хей-ниити оран-саваларының соңгаларын Тиелелге хүнүнүң демдээ, темалыг чуруктар, трафареттер-биле эрткен чылдарда ышкаш, байырлап шинчизи кири каастап, "Тиелелгениң соңгазы" акцияга киржир.

"Маадырлар бистиң-биле", "Маадырның чуруу чүрээвисте" деп акциялар база болур. Футболкаларга азы бейджиктерге маадырның чуруун, оон дугайында ме-дээлерни парлап алырын сүмелеп турар. Өөредилге албан черлери, бүдүрүлгелер

болгаш организациялар соңгаларына база бал-коннарына Ада-чурттуң Улуг дайынының маадырлары — сургуулдарның болгаш ажилдакчыларның кырган-ачаларының база өгбелериниң фото-чуруктарын азып, "Сактышкыны тураскаалдың ханазы" база "Тиелелгениң туугу" акцияга киржир. Майның 9-та хоочуннарның чурттап турар бажыңнын девискээринге үнүүшкүнү концерттерни көргүзүп, хоорайның төп эрик кыдынга сактышкынының "Тиелелгениң лаазы" акция болур.

/ ТР-ниң Чазанга парлалга албан

Септеп кирипкен

Тывага совет үеде, колдуун-да 1960–1970 чылдарда, туттунган школаларның хей кезин материалдыг-даа, төлевилелдер-даа талазы-биле эргижирээн. Школаларга өөредилге технологиялары амгы үениң чаа төлевилелдери-биле туткан бажыңнарны негей берген. Ынчангаш оларның материал-техниктиг чаартылгаларынче шыңгыы кичээлгеини сөөлгү чылдарда салып турар.

Эрткен 2022 чылда республикада 27 школаның капитал септелгезин чоруткан. Бо чылын 13 школаны үндезини-биле чаартып септээр.

“Школаларның өөредилге системазының чаартылгазы” деп федералдыг программаже 2023 чылда Чаа-Хөл кожуунуң Булуң-Терек ортумак школазын кириген. Бо школаның амгы бажыңын 1970 чылдарның баштайгы чартында туткан. Акш-тегерикти болгаш тудуг материалдарын камнап алып сорулга-биле чаңгыс ол-ла төлевилелдиг школаларны Тываның элээн каш суурларына туткан. Бо арга-дуржулганы амгы үеде-даа ажылгап турар. Ооң чижээ, Кызыл хоорайның аңгы-аңгы микрорайоннарында амгы үеде

чаңгыс ол-ла төлевилелдин школаларын тудуп турары.

Булуң-Терек школазының материал-техниктиг баазазын быжыглаары кол сорулга болган чүве төлээде, ооң капитал септелгезин бо чазын эрте эгелээр шийтпир хүлээп алдынган. Ынчангаш 2020–2023 өөредилге чылының сөөлгү дөрткү улдунунда школаның 150 хире өөреникчилериниң кичээлдерин Кызыл-Даг сумунуң культура болгаш албан черлериниң өрээлдеринге эрттирери-биле ынаар стол, сандайларны, парталарны болгаш өөредилгениң өске-даа дериг-херекселерин көжүргөн. Өөредилге-кижизидилге ажылынга арай эпчок-даа болза, ол хемчеглер кол сорулганы чедип алырынга, школаның эргилээн бажыңын келир чайын, 2023–2024 өөредилге чылының эгезинге чедир септээринге эргежок чугула дээрзин өөреникчилер, оларның ада-иелери болгаш башкылар медресеп билип турар. Өөредилге программа өзүгаар чоруп турар, өөреникчилериниң изиг чем-биле хандырылганын база үспээн.

Булуң-Терек школазының септелгезин апрель 1-де эгелээн. Ында Ачыты Моңгуштун удурткан тудугжулар бригадасы ажыл-

дап турар. Тудугжуларның саны ниитизи-биле 41 киж. Оларның хей кезин Чаа-Хөл чурттуг тудугжулар. Барыын кожууннардан болгаш Кызыл хоорайдан тудугжулар база бар. Бригадирниң чугаалааны-биле алырга, олар шупту арга-дуржулгалыг тудугжулар. Эрткен чылын Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр, Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал школаларының капитал септелгезинге киришкеннер.

Школаның кырык болгаш даштыкы дээвиерлериниң септелгезин тудугжулар уда-вас доозар. Ооң соонда иштин септээр ажылдарже шилчиир.

Школаны совет үеде туткан болгаш, ооң демир-бетон тавааның, ханаларының шынары, одалга системазының байдалы багай эвес деп түңнелди тускай комиссия үндүргенин бригадир Ачыты Докпал-оолович дыңнатты. Чижээлээр, одал-

га системазының септелгезин ийи чыл бурунгаар кылган, ында улуг хемчээлдиг септелге ажылдары барык чок. Ынчалза-даа школа шык черде турар болгаш, ханалары шимчей бергилээн. Ынчангаш школаның демир-бетон таваан, ханаларын улам быжыглаар талазы-биле бетон болгаш ыаш септелге ажылдарын чорудары эргежок чугула апарган. Таваан быжыглап, 150 кубометр хемчээлдиг демир-бетон ажылдарын чорудар. Школаның ханаларын драккалаан болгаш, олар быжыг, ынчалза-даа азыгларында, брустарны кошкан черлеринде, шоолуг эвес шимчеп, хозай бергилээн. Демир-бетон таваан, ханаларын быжыглап, амгы үениң материалдары-биле евросептелгени кылган соонда, школаның бажыңының шынары чаа туткан школаларның шынарындан

дудак чок боор ужурлуг.

Септелге ажылдарының аңгы-аңгы хевирлеринге ол ажылдарны эки шынарлыг кылдыр кылып билир специалистер киржирин база бригадир Ачыты Моңгуш чугаалады. Бедик мергежилдиг специалистерни школаның иштики электри четкизин, столоваяның дериг-херекселерин, өртке удур медээ системазын кылырынга хаара тудар.

Булуң-Терек ортумак школазының капитал септелгезин август 15-ке чедир бүрүнү-биле доозарын планнаан.

Капитал септелгени доозуптарга, Булуң-Терек школазы өөредилге-кижизидилгеге херек янзы-бүрү дериг-херекселдер-биле дериттинген класстарлыг болгаш кабинеттерлиг, чылыг, чырык школа апаар. Чүгле стол, сандайлар, парталар, эт-сеп, класстарга компьютерлер, столоваяга чем хайындырар дериг-херекселдер дээш өске-даа чүүлдерни садып алырынга 6 миллион рубль ажыг акша-тегерикти чарыгдары көрдүнгөн.

Булуң-Терек ниити билиг школазын чараштыр, чаагайжыдыр септеп үндүрүптер дээш, өөредилге-кижизидилге ажылында амгы бергедээшкннер, түр када шүүдээшкннер анаа-бир чүве-дир оң деп-даа болур.

Шажыг-оол МОҢГУШ.
Начын АҢГЫР-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Төрээн дыл башкыларының тергиини кым болурул

Төрээн дыл болгаш чогаалдың тергиин башкы-ы – 2023» профессионал мергежил мөөрейиниң регионалдыг чадазы Кызылдың Ч.Н. Хомушку иттиг 16 дугаар лицейинде болуп турар. Мөөрей республикада бир дугаар эртип турар.

Россияның Чырыдышкын яамызының эгелээшкни-биле үлү-российжи төрээн дылдар башкыларының мөөрейи 2022 чылда эгелээн. Ооң федералдыг деңнелде кол оператору – РФ-тиң чоннарның төрээн дылдарының федералдыг институту, а регионалдыг деңнелде – Национал школа хөгжүдөр институту. Чырада мөөрейиниң кол организаторлары – Өөредилге яа-

мызы. Мөөрейиниң кол сорулганы – төрээн дылдар болгаш чогаал башкылаашкынынга чаа-чаа арга-дуржулганы тодарадып, негтередири база башкыларын деткип, шаңнап-мактаары.

Мөөрейиниң дүрүмү өзүгаар киржикчи башкылар орус дылдыг уругларга тыва дылды өөредириниң кичээлдеринге болгаш мастер-класстарынга боттарының методиктиг аргаларын орус дыл кырынга мөөрейге шылгаар.

Мөөрейде ниитизи-биле 10 тыва дыл башкылары база уруглар садтарының 9 кижизидикчи башкылары киржип турар.

Тыва национал школа хөгжүдөр институтун директору, дыл эртемнериниң кандидаты, мөөрейиниң шийтекчилериниң даргазы

Елена Кууларның чугаалап турары-биле алырга, тыва дылды орус дыл кырынга тайылбырлаарының методиказынга болгаш терминнер-биле ажылдаарынга киржикчилер бергедээшкннерге таваржып турар. Республиканың тыва дыл башкылары тыва дыл болгаш төрээн чогаал кичээлдерин уругларга чүгле тыва дыл кырынга өөредип турар болгай. Чижээ, өк-биле адаар ажык үннер дугайында теманы орус дыл кырынга тайылбырлаары, өк-биле адап турар ажык үжүктөрүнүн аппаратынга ажылының дугайында чедингир тайылбырны чедип алыры белең эвес дээрзин ол чугаалаан. Тыва дылдың кайы-ла-бир темазын Россия мөөрейинге орус азы өске омактыг уругларга билдингири-биле

чедирери – тиелекчинин кол сорулганы.

Бо чылдың февраль айда РФ-тиң Чырыдышкын сайыды Сергей Кравцов мөөрейиниң регионалдыг чадазын ажыдып тура, “Школа назы четпээн уругларның төрээн дылынга чугаазын сайзырадыр эң тергиин практика”

деп чаа номинацияны немей чарлаан.

Республика чергелиг мөөрейиниң тиелекчизи сентябрь 18-тен 25-ке чедир Карачаево-Черкессияга болуп эртер Россия чергелиг мөөрейге Тываны төлээлеп киржир.

Алиса ДОНГАК.

| «ТААРЫМЧАЛЫГ ХООРАЙ ХҮРЭЭЛЕЦИН ХЕВИРЛЭЭРИ» |

Идепкейлиг киржири чугула

«Таарымчалыг хоорай хүрээлэцин хевирлээри» федералдыг төлевилелдин ажил-чорудулгазы ам-даа уламчылап турар. 2023 чылда онлайн бадылаашкыга тиилээн төлевилелдер 2024 чылда боттаныр. Ынчангаш 2024 чылда күрүне детким-чези алыр төлевилелдерни тодарадыры-биле апрель 15-тен май 31-ге чедир онлайн бадылаашкын эгелээн.

Тывадан 19 муниципалитет ук төлевилелде киржип турар.

Оларның бирээзи Улуг-Хем кожуун. Ук кожуундан ниитизи-биле 8 төлевилел онлайн бадылаашкында киржип турар.

Торгалыгның, Арыг-Үзүүнүң сесерликтеринге бичии уруглар ойнаар комплексти, узун сандайларны, бок октаар саваларны кылгаш, шөлге резин шывыгыны чадары, ногаан-чыдары болгаш девискээрни херимнээри көрдүнгөн.

Шагаан-Арыг хоорай 1888 чылда тургустунган. Ук хоорай үндезилеттингенден бээр 135 чыл болган оюн 2023 чылда демдеглээр. Ынчангаш

Шагаан-Арыг хоорайны чаагайжыдары эргежок чугула. Хоорайның төвүнде Октябрь кудумчузу – ук хоорайның таваан салырынга бир-ле дугаар өргөн каккан чер. Ол черни чаагайжыдары планда көрдүнгөн.

Дөрт дугаар төлевилел – Шагаан-Арыг хоорайның төвүнде сесерликти чаартып, ногаанчыдары. Бешки төлевилелде Торгалыг сумузунда Субурган. Ук субурганга чүгле улуг-хемчилер эвес, а

республиканың аңгы-аңгы кожууннарындан келген аалчылар-даа, эрткен-дүшкен чорумал чон-даа эргип кээп турар. Субурганның чанында Кызыл-Туруг аржааны үнүп чыдар. Аңаа чылдың-на 2 муң ажыг хамаатылар эмненип, аржаанга кирип турар. Ол узун орук чораан чоннуң орук ара дыштаныр чери апарган. Ынчангаш аңаа узун сандайларны, бок октаар саваларны тургузуп, чаагайжыдары планда көрдүнгөн. Алды дугаарын-

да – Хайыракан сумузунуң төвүнде чоннуң чыгылып, дыштаныр шөлүн чаагайжыдары. Тус черниң чурттакчы чону «Хайыраканга ынак мен» деп стеланы тургускан. Аңаа немей узун сандайларны, бок октаар саваларны, сайгылгааннарны тургузары чугула.

Арыг-Үзүүде чон чыгылып дыштаныр черни болгаш Шагаан-Арыг хоорайның культура одааның баарын чаагайжыдарының дугайында

Шагаан-Арыг хоорай 1888 чылда тургустунган. Ук хоорай үндезилеттингенден бээр 135 чыл болган оюн 2023 чылда демдеглээр.

төлевилелдер база бадылаашкында киржип турар.

Апрель 15-тен эгелей берген онлайн бадылаашкыга тус черниң 14 хардан кези назылыг чурттакчылары киржилгези чугула рольд ойнаар. Кайы төлевилел эң-не хөй үнүн бээрил, ол төлевилел акшаландырыкынны алыр. Төрзүн чери кудумчузунуң чаагайжыдары дээш үнүн бээри чурттакчы харысалгазы-ды Ынчангаш онлайн бадылаашкыга идепкейлиг киржип турар.

/ Айдың Ооржак
Чуруктуу интернет-порталдан

| ЧИДИГ АЙТЫРЫГ |

Айтырыг ажык болуп артпышаан...

Дөрт даванның черлик амытаннар саны бүгү Россияда өзүп, көвүдөп турары дүвүренчиг байдалды тургузуп турар. Тывада база бо айтырыг чидиг болуп артпышаан. 2019 чылдан тура черлик ыттар санын кызырар сорулгалыг, оларны акталап, тускай тарылгаларны салып база өске-даа чаа аргаларны ажылгап эгелээн. Түңнел бар бе, чок бе? Көрээлинер.

Кызыл хоорай мэриязының сөөлгү дыңнады-биле алырга, бо хүнде найысылалда черлик ыттар саны барык 8 муң чедип турар. Ооң-биле чергелештир социал четкилерде ыттарга ызырткан таварылгалар база чаш ажы-төлче халдаан дугайында хөйү-биле бижип турар. Бо айтырыгны шиитпирлээри-биле, Кызылдың мэриязы мал эмнелгези-биле тускай дугуржулганы кылган. Ооң шугуму-биле ээлери бар дөрт даванның амытаннарны акталаары көрдүнгөн.

Кызыл хоорай мэриязының килдис начальнигининг оралакчызы Айлана Ооржак: «Черлик болгаш ээлиг ыттарның өзүп-көвүдээр байдалын таратпас дээш, Кызыл хоорай чагыргазы муниципал-

дыг программаны ажылдап кылгаш, ол программаның иштинде чиигелделег чазап, тарыдар ажылды чоруткан. 2023 чылда азырап турар ыт-кужун чон халас тарыдып, чазадып алыр аргалыг. Хоорайның Мал эмнээр эргелели-биле керээни чарган бис. Эргелелдин 2-95-11 дугаарлыг телефонунче долгааш, дугуржуп алгаш, Оюн Күрседи 6 деп адресче боттары баргаш, ыт-кужун тарыдып, чазадып ап болур. Чедип шыдавас хамаатыларга ол байдалды база өөренип көргөш, ветеринарлыг лаборатория садып алыр деп турар бис. Чонга таарымчалыг байдалды тургузары-биле оң, солагай талакы эрикте, Вавилин этпээнде, хоорайның иштинде микрорайоннарда чер бажыңнарже Кызылдың Мал эмнээр эргелелин эмчилери чеде бергеш, бо керээ езугаар ажылдаар».

Муниципалдыг программа езугаар черлик ыттар-биле

демиселче ниитизи-биле 30 млн рубльди үндүргөн. Ыттарны акталаар болгаш өске-даа тускай хемчеглерден аңгыда, чурттаар чаа оран-саваны тудуп үндүрери база көрдүнгөн. Үстүнде адаан чарыгдалдардан аңгыда, хайгаарал чок ыттарны дажып-сөөртүрү-биле чаа автомашинаны база шимчеп чоруур ветеринарлыг лабораторияны садып алыр болган.

«Хоорайның чагыргазының санап турары-биле, найысылалдың девискээринде, ол-ла Вавилин этпээ, оң, солагай дачалар, хоорай ишти дээш санап кээривиске, ниитизи-биле 8000 хире ыт болуп турар. Ооң иштинде 50 хуузу ээлиг ыттар. Ээлиг-даа болза, кудумчуларда хайгаарал чок халчып турар ыттар база хөй. Ынчангаш олар ээзи чок ыттар санынче кирип турар. Республика бюджетинден черлик ыттарның санын эвээжедири-биле 4

млн ажыг акшаны хоорайның чагыргазына берген. Ол акшаны үезинде шижээдип алыры-биле эрткен чылдың декабрь айда чижилгениң конкурузун эрттирген. Бир ытты акталаарына 3754 рубль көрдүнгөн. Ынчап кээрге чарлаан конкурска киржикчилер чогу-биле ол болдунмаан. Бо чылын база-ла ол ажылды эгелеп, бо хүннерде конкурсту чарлапкан бис. 10 хонук иштинде киржикчилерниң билдиришкинин манап турар бис» – деп, Айлана Ооржак чугаалаан.

Кызыл хоорайның ветеринарлыг эмнелгезининг специалистерининг чугаалап турары-биле алырга, халас акталаашкын база өске-даа ажылды кылырда, кайы хире акша-хөреңги үндүрери билдинмес. Хоорайның ветеринария эргелели Кызылдың мэриязындан акшаландырышкын манап турар дээрзин дыңнаткан.

Бо хүннерде хоорай чагыргазы черлик ыттар санын эвээжедир айтырыгны шиитпирлээри-биле база катап 4 млн рубльга акталаашкын ажыл кылыр садыглажышкынны чарлаан. Эрткен чылын декабрь айда садыглажышкынны база чарлаан турган. Түңнелинде,

киржир күзелдиг хуу болгаш өске-даа ветеринарлы эмнелгелер чок болган. Чылдагааны республиканы Көдээ ажыл-агый яамызы санааны-биле чаңгыс ыт акталаарына 3754 рубль көрдүнгөн акша-хөреңги чарыгдалдарын дуглап шыда болуп турар.

«Чаңгыс демниг Россия» федералдыг партия төлевилелининг регионал координатору Эльвира Лифанова акталаар ажылды өрте-күнези ыттың килин да хамааржыр деп чугаалаан. «Чамдык хуу ветеринарлы клиникаларда 4 муң рубльдан 8 муң рубль чедип болу» «Хатико» хөй-ниити организациясы хайгаарал чок дөрт амытаннарны 2021 чылдан тура тускай грантының аайы-биле халас акталап турар. Планнаттыг чурум езугаар ол ажыл 2023 чылдың төнчүзүнде доостур».

Кызылдың мэриязының сан-чуругайлары-биле 8 муң ажыг хайгаарал чок ыттар дүвүренчиг байдалды тургузуп турар. Ол ыттарны акталап база өске-даа көрдүнгөн ажылдарны чорударына ниитизи-биле ам-даа 30 млн рубль хереглеттинип турар. Ынчангаш бо хүнде айтырыг ажык болуп артпышаан.

Алдыңай соңу-биле

Чаа-Хөлдүн чалгыглары

Үениң агымы чеже-даа
бурунгаар сайзырап бар чы-
дар болза, өгбелеривистиң
чагыг-сөзү, ёзу-чаңчылдары
канчаарга-даа херек
алаар. Чаа-Хөл кожууннун
хоочуннарының аныак-
ескенге боттарының амы-
дыралчы арга-дуржулгасын
дамчыдып, эрес-кежээ,
кашпагай, мөзү-бүдүштүг со-
руун үлөгер-чижек кылдыр
көргүзүп чорууру кончук
өөрүнчүг.

2010 чылда Чаа-Хөл
суурнун идепкейжи улуг назы-
лыглары чыгып алгаш, "Чаа-
Хөлдүн чалгыглары" деп ат-
биле хоочуннар клубун ачы-
дып алган. Чаа ажиттыган
клубту Лидия Сундуй удуртуп
эгелээн. Ынчан ниитизи-биле
20 ажыг хоочун хаара туттун-
ган турган. Чаа төрүттүнген
клуб эгезинден тура-ла ам-
даага чедир кожуун иштинге
дымчиреп, республика черге-
тиг мөөрейлерге Чаа-Хөлдүн
адын камгалап, идепкейин
көргүзүп келген.

Амгы үеде 19 кежигүнден
тургустунган клубту Мария
Хомушку удуртуп-баштап ту-
рар. Хоочуннар бөлүү доктаа-
мал чыгып, кандыг ажылдар
чорударын сүмележи, айның,
чылдың планын тургузуп
алган идепкейлиг ажылдап

/ М. Хомушку.

турарлар. Кожууннун онзагай
кижилери база аныктар-би-
ле ужуражып, төгүлүг чер-
лер кезип, аян-чорук кылып,
аңгы-аңгы кожууннарже
үнүүшкүннерни, ында ажил-
дап турар хоочуннар-биле ар-
га-дуржулгасын солчур дээш
черле чүнү кылбас дээр. Оон
аңгыда, Чаа-Хөл кожуунда
болгаш ооң төвүнде болуп эр-
тип турар бүгү-ле хемчеглер-
ге, акцияларга, байырлап-
дарга база доктаамал киржип

турарлар. Кандыг-даа хемчег
эрттирерге, хоочуннарның
деткимчези аажок улуг дээр-
зин Чаа-Хөл кожууннун төп
ном саңының ажилдакчылары
демдеглээн.

2023 чылды Башкының
болгаш дагдыкчының чылы
кылдыр чарлаптарга, клубтуң
удуртукчузу Мария Хомушку
анаа олурбаан. Ол чеже-даа
хүндүлүг дыштанылгада бол-
за, Чаа-Хөл ортумак школа-
зынга барып, ында ажилдап

турар башкылар-биле харыл-
зааны тудуп, арга-сүмезин
кадып, кижизидилге ажилда-
рын удаа-дараа чорударынга
дузалажып, 9–11 класстарның
өөреникчилеринге консуль-
тацияны-даа эрттирип берип
турар. Ол боду өөредилге
адырынга хөй чыл ажилдаан
болгаш, бодунун ажилынга
мергежээн хоочун орус дыл
болгаш чогаал башкызы.

Чаа-Хөлдүн хоочуннары
чаңгыс чер чурттугларынга
дузалажырындан аңгыда,
боттарының кадыкшылын
быжыглап, спорт-биле база
өңүктежи чоруурлар. Скан-
динав даянгыштар дузазы-
биле аай-дедир кылаштажып
турарындан бээр 6 чыл чеде
берген. Кожуунга спортчу хем-
чеглер, маргылдаалар болур-
га, суурнун хоочун чурттакчы
чону база чыда калбас.

2023 чылдың эгезинден
тура оларның кылган ажил-
ижин санап четпес. Оларның
иштинде Бай-Тайга кожууннун
"Мөңгө сайзана" деп хоочун-
нар клубу-биле ужуражылга-
ны, арга-дуржулга солчулга-
зын база кылганнар. Чогаал-
чылар эвилелиниң ужуражыл-
галарында база доктаамал
киржип, чаа өзүп олурар
чогаалга сонугралдыгларны
база деткип чоруурлар.

Чаа чыл бүдүүзүнде
Шаңчы сумузунун Суглуг-
Ой, Ак-Туругнун Кара-Дагда
чурттап чоруур малчыннар

белек-сөңнүг чедип, кадык-
шылга болгаш амыдыралга
ажыктыг арга-сүмезин кадып,
ажык чугааны кылганнар.
Шагаа байырларында турас-
кааткан "Шагаа манчызы" деп
акцияга киржип, эвээш орул-
галыг өг-бүлелерге ачы-буя-
нын база чедиргеннер. Тускай
шериг операциясында киржип
турар шериглерге дузалажып,
боттарының аргаан-дараан
бөрттерин, чеңи-чоктарын,
чүктешкилерин, эм-таңны
кожуун чагыргазында дамчы-
дып бергеннер. Ол ышкаш
чылдың-на библиотеканың
эрттирип турары "Номдан
сөңне, өңнүк" деп акциязын-
га база доктаамал киржип
турарлар. Оон аңгыда, социал
төпте турар уругларны база
олар утпааннар. Чигирзиг
белектерин, чылыг идик-хеп-
ти, чуруктарлыг номнарны
сөңнээннер.

Олар чүгле эрткен үедең
боттарының арга-дуржулгасы-
биле үлежиринден аңгыда,
үениң агымындан чыда
калбайн, чаа-чаа чүүлдерге
өөренип чоруурлар.

Удавас, июнь айда, ко-
жуунга болуп эртер республи-
ка чергелиг "Хаяда бижиктер"
деп фестивалга, чай санын-
да болуп эртип турар хоочун-
нар спартакиадазынга киржи-
ринге белеткенип турарлар.

/ Чыжыргана СААЯ.
Начын АҢГЫР-ООЛДУҢ
тырттырган чуруу.

Дазылга бажыңының тудуу эгелээн

Каа-Хем кожууннун чагырга
даргазы Евгений Ооржак
Дерзиг-Аксы суурда да-
зылга бажыңының тудуг
шөлүнче ажил-агыйжы
үнүүшкүннү кылган.

Амгы үеде объектиде
тудуг кылып шөлдүн
белеткел болгаш
электри энергиязын кожар
ажылдары чоруп турарын
чагырга даргазы дыңнаткан.
Дазылга бажыңының тудуунун
күлээникчи организация-
зы – "Бастеон" кызыгаарлыг
харыс-салгалыг ниитилел.
Ында сес санныг техника
ажылдалда.

Тудугну долгандыр херим-
нел, видеокамераларны эптеп
салган. Төлевилел-дөзевилел
документилери езугаар, бо
чылдың төңчүзүңге чедир
оран-саваның ханаларын

бүрүнү-биле тудуп доозар.
2025 чылдың төңчүзүңде
объектини дужаарын план-
наан.

1959 чылда дазылга
бажыңының бирги оран-сава-
зын база административтиг
черин Би-Хем кожууннун
Сесерлиг суурга туткан. 1978
чылда тудугну бускаш, Каа-
Хем кожууннун Дерзиг-Аксы
суурже көжүргөн. Ол ам-даа
ажылдалда.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш
социал политика яамызы Каа-
Хем кожууннун Дерзиг-Аксы
суурга амгы үениң дазылга
бажыңының беш чаа оран-
савазын тударын дыңнаткан.
«Демография» национал
төлевилелдин "Улуг салгал"
федералдыг төлевилел шугу-
му-биле ол сорулгага 1,3 млрд
рубльди тускайлаан.

Хамаатыларны болгаш

харык-шинээ кызыгаарлыг ха-
маатыларны хайгаарап-чурт-
тадырынга көрдүнгөн албан
черинде бөгүндө 180 кижиге
социал ачы-дузаны ап турар.
Доктаамал ажаалда херек
улустун 156-зы – улуг кижиге
болза, 24-ү – бичиги уруглар.

«Улуг салгал» төлевилел-
биле Дерзиг-Аксы бажың-
интернадының чурттакчыла-
рын көжүрер 6800 дөрбелчин
метр ниити шөлдүг, хөй
ажылдалдыг каът бажыңны
тудар улуг сорулга Күш-ажыл
болгаш социал политика
яамызының мурнунда сал-
дынган. Төлевилелди 2023–
2025 чылдарда күүседир
кылдыр санаан.

Төлевилелде көрдүнгөни
болза, комплекстиң төп ке-
зээңге ийи каът административ-
тиг бажың, ийи кыдыыңга
180 оруннуг үш каът чуртталга

корпустары турар. Чагырга
болгаш чуртталга оран-са-
валарында шупту дөрт лифт
кылып.

Интернаттың социал
ачы-дуза алыкчыларының
негелделери езугаар таа-
рымчалыг байдалдарны
хандылар. Корпустарда аңгы
арыглары черлиг, ийи орун
салыр өрээлдерни тускайлаан
болур. Иттинер тергелиг ин-
валидтер секциясында буфет
өрээлдерни база турар.

Административтиг оран-
савада көрүкчүлөр залы, кино
көөр чер, номчуттунар черлиг
ном саңы, бөлгүмнер болгаш
хөгжүм кичээлдеринге, диш
болгаш херээженнер эмчиле-
ринге өрээлдерни тускайлаар,
сенсорлуг өрээл база бар бо-
лур. Эмнээшкениң күш-ажыл
мастерскаяларында аңгы
шөлдөрни дериир.

/ ТМГ Медээлер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Шаңнаарының дугайында

Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бии-биле** Мөңгүн-Тайга биле Өвүр кожуннарның шериг комиссариатының саң-хөө-экономика, социал база пенсия ажылының талазы-биле шериг комиссарының улуг дузалакчызы Дугар Очуровна САЛЧАКТЫ;

күш-культура болгаш спорттун хөгжүлдезинге кириген улуг үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бии-биле** Күрүнениң федералдыг бюджеттиг өөредилге албан чериниң дээди өөредилге чери "Тываның күрүне университетиниң" күш-культураның теория үндезиннери кафедрасының улуг башкызы Болат Александрович ШАГЖЫНЫ;

хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бии-биле** күрүнениң бюджет албан чери «Хайыраканның хоочуннар болгаш инвалидтер бажың-интернадының» биче эмчи персоналының палата санитарказы Валентина Байкараевна ШАКТАР-ООЛДУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 3
№ 80

Тыва Республиканың хүндүлүг аттарын
тыпсырының дугайында

Медицина болгаш кадык камгалалын хөгжүдеринге улуг үлүг-хуузу, бедик профессионал мергежилди дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг эмчи-зи» хүндүлүг атты** ТР-ниң кадык камгалалының күрүнениң бюджеттиг албан чериниң 1 дугаар «Тыва Республиканың перинаталдыг төвүнүн» акушер салбырының эргелекчизи Урана Кудаш-ооловна ЧАДАМБАГА;

«Урянхай-тыва энциклопедияны» белеткээринге база үндүреринге улуг үлүг-хуузу, хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **«Тыва Республиканың эртемниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты** Күрүнениң бюджеттиг эртем-шинчилел болгаш социал-экономиктиг тускай шинчилелдер институтунун чогаал секторунун башкарыкчы эртем ажилдакчызы Людмила Салчаковна МИЖИТКЕ;

Күрүнениң хамааты албаны болгаш Тыва Республиканың үндүрүг органның хөй чылдарда төлөптүг болгаш үрө-түннелдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты** үндүрүг албанының хоочуну Валентина Сандыковна КАНДАНГА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 3
№ 81

Шаңнаарының дугайында

"Тубтен Шедруб Линг" сарыг шажынның ховар хүрээзиниң тудуунга кириген үлүг-хуузу дээш **Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бии-биле**

Дмитрий Викторович МОХОВИКОВТУ
Ольга Андреевна МОХОВИКОВАНЫ
Михаил Геннадьевич БЕЛОЗЕРОВТУ
Руслан Васильевич ЛОЗИНСКИЙНИ
Виталий Михайлович МИЩЕНКОНУ
Андрей Михайлович ОРЛОВТУ
Дмитрий Николаевич СКРИПНИКТИ
Григорий Викторович УСТИМЕНКОНУ
Ольга Олеговна УШАКОВАНЫ
Дмитрий Александрович БАРАНОВТУ
Алексей Иванович ЖУЧКОВТУ
Евгений Олегович СОКОВИКОВТУ
Владислав Александрович ФЕДЮКИНИ
Сергей Владиславович ФЕДЮКИНИ
Сергей Серафимович ШЛЕНСКИЙНИ
Сергей Станиславович ВАРЛАМОВТУ
Максим Вячеславович ДЕМКИНИ
Наталья Ивановна МИХАЙЛОВАНЫ
Грач Нораирович ТЕВОСЯННИ
Михаил Михайлович МАКСИМОВТУ
Надежда Валерьевна БУРЦЕВАНЫ
Евгения Сергеевна ИВАНОВАНЫ

Варвара Дмитриевна КРИВОНОЖКИНАНЫ
Загир Тагирович АЛИМОВТУ
Петр Александрович ХАРЛАМОВТУ
Олег Викторович НЕВРОТОВТУ
Ахат Аптелсолихович АЛТЫНБАЕВТИ
Сергей Александрович МАКАРОВТУ
Василий Геннадьевич СОБОЛЕВТИ
Эмин Халаддинович СЕЙФАДДИНОВТУ
Петр Леонидович МЫШЕЛОВТУ
Назир Муталибович МУТАЛИБОВТУ
Дмитрий Владимирович КЛОПОВТУ
Владислав Дмитриевич БУЙВИДОВИЧНИ
Александр Иванович БАРКАЛОВТУ
Карен Аркадьевич АМИРДЖАНЫНИ
Константин Юрьевич ЛИТВИНОВТУ
Татьяна Владимировна ШАДРИНАНЫ
Татьяна Константиновна БАХОЛДИНАНЫ
Игорь Игоревич ТУШКЕВИЧНИ
Игорь Юрьевич МАЛАХОВТУ
Сергей Иванович ЛАРШИННИ
Дмитрий Юрьевич ВОРОБЬЕВТУ
Артём Владимирович ПОКЛАДТИ
Евгений Анатольевич ПШЕНИЧНИЙНИ
Алексей Сергеевич СУХИНИНИ
Александр Зурабиевич КИРИЧЕНКОНУ
Василий Геннадьевич СОБОЛЕВТИ
Илья Игоревич ПУХОВСКИЙНИ
Павел Юрьевич ПЕТРОВТУ
Виталий Юрьевич ЛЕОНТЬЕВТИ
Арман Грачикович МАРТИРОСЯННИ
Александр Сергеевич СТАРЫХТИ
Сергей Александрович ФЕДОСЕЕВТИ
Игорь Алексеевич ТУШКЕВИЧНИ
Игорь Валерьевич САРАНЦЕВТИ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 14
№ 85

Тыва Республиканың хүндүлүг аттарын
тыпсырының дугайында

Театр уран чүүлүн сайзырадырынга кириген үлүг-хуузу болгаш ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты** күрүнениң бюджет албан чери «Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрының» башкарыкчы сцена мастери Аржана Артуровна ДАМДЫНГА;

Театр уран чүүлүн сайзырадырынга кириген үлүг-хуузу болгаш ак сеткилдиг кызымаккай ажылы дээш **«Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты** күрүнениң бюджет албан чери «Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрының» директору Саян Оюн-оолович МОНГУШКА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 20
№ 90

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел
бии-биле шаңнаарының дугайында

Культура болгаш уран чүүл адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бии-биле** күрүнениң бюджет албан чери «Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрының» костюмери Норжуй Андреевна ШАЦНААНЫ;

культура болгаш уран чүүл адырын сайзырадырынга кириген үлүг-хуузу болгаш ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бии-биле** күрүнениң бюджет албан чери «Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрының» уран чүүл удуртукчузу Айдыс Чимбиевич ЧАДАМБАНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 20
№ 91

Шаңнаарының дугайында

Сарыг шажын хүрээзиниң даштыкы хевириниң уран каасталгазын болгаш сарыг шажын скульптураларын тургузарынга кириген үлүг-хуузу дээш **«Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг**

ажылдакчызы» хүндүлүг атты Москваның чурлар эвилелиниң кежигүнү, скульптор Виталий Дмитриевич ШАНОВКА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 24
№ 96

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-би
шаңнаарының дугайында

Шиидилгени сайзыраңгайжыдарынга база хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **«Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-би шаңнаарының дугайында»** орден-биле «III ЧЕРГЕНИН БУЯН-БАДЫРГЫ» ОРДЕНИ-БИЛЕ «Кызыл хоорай №9 гимназиясы» ниити-билиг албан чериниң методист-инструктору Валентина Өдүрековна ДӨМҮР-ОС шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 24
№ 98

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-би
шаңнаарының дугайында

Театр уран чүүлүнүн хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу болгаш бедик профессионализми дээш **«Т РЕСПУБЛИКАНЫН АЛДАРЛЫГ АРТИЗИ» атты** «Т РЕСПУБЛИКАНЫН В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм театры» күрүнениң бюджет албан чериниң шии Айдыс Викторович ДАРЖАЙГА;

Үрө-түннелдиг чогаадыкчы ажил-чорудулга культураның болгаш уран чүүлүнүн хөгжүлдезинге амы-хуузуна кириген ачы-хавыяазы дээш **«Т РЕСПУБЛИКАНЫН УЛУСТУН ХӨӨМЕЙЖИЗИ»** «Үндезин тыва культураның болгаш узаныгын т күрүнениң бюджет албан чериниң «Тыва» деп аагаал болгаш этнография ансамблиниң хөөмей-с күүседикчизи Айдаш Иванович БАРЫНМААГА тыпсыр.

Культура болгаш уран чүүл адырынга ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш **«Т РЕСПУБЛИКАНЫН БУЯН-БАДЫРГЫ» ОРДЕНИ-БИЛЕ** «Улус чогаадылганы болгаш хостуг үениң республика төвү күрүнениң бюджет албан чериниң культураны болгаш хостуг үеде ажил-чорудулганы болгаш аас чогаалдыг организастаарының талазы-биле килдик башкарыкчы специализи Зоя Доржуевна МОНГУШКА шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 24
№ 99

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел
бии-биле шаңнаарының дугайында

Культура болгаш уран чүүл адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш немелде өөредилгениң «А толий Васильевич Шатин аттыг уругларның хореография школы» муниципалдыг автономнуг өөредилге албан чериниң концертмейстери Ника Владимировна ООРЖАКТЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 24
№ 100

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел
бии-биле шаңнаарының дугайында

Культура адырынга ачы-хавыяазы болгаш бедик профессионализми дээш Омак Алдын-оолович НАТПИТ-ООЛДУ – «Улус чогаадылганы болгаш хостуг үениң республика төвү күрүнениң бюджет албан чериниң концерт-продукция башкарыкчы конференсьезин шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2023 чылдың март 24
№ 101

“Улаатай” – дээди шаңналдың эдилекчизи

Апрель 21–23 хүннеринде Абаканга делегей чергелиг КИТ – 2023» деп мөөрей болуп эрткен. Ол культура уран чүүл адырында хей ханрлыг улуг хемчээлдиг төлөвилел болуп турар. Бо мөөрей чурттуң хей хоорай-тарын хаара тударындан аңгыда, эң-не хей номинацияларлыг болуп турар: вокал, хореография, инструменталдыг күүселде, фото-сурдук база каасталга-кыстыглар уран чүүлү, чурулга уран чүүлү, мода театры, театр, уран сөс, цирк, кино уран чүүлү, мультипликация, конферанс, цирк уран чүүлү, тускай жанр.

Аңаа Тываны төлээлеп

уругларның шилиндек чогаадыкчы коллективтери, Тываның политехниктиг техникумундан Улаатай аттыг хореография коллективи “Мода театры”, “Улустуң танцызы”, “Этниктиг танцы”, “Уран сөс” деп номинацияларга киришкен.

Москвадан культуролог, стилист-имиджмейкер М.Ю. Строгановага баштаткан аңгы-аңгы хоорайлардан келген билдингир культура ажилдакчылары мөөрейниң жюри кежигүннери болган: Кемеровонун күрүне институтунун хореография факультетинин деканы Р.Н. Моисеенко; ТНТ телеканалда “Танцы” телешоунун киржик-

чизи, Россияның болгаш даштыкы чурттарның шоу-бизнес сылдыстарының балетмейстери, РФ-тиң шеригниң ыры болгаш танцы ансамблиниң солизи турган Р.И. Земляни-цына (Москва); Россияның болгаш Татарстанның алдарлыг артизи, Новосибирскиниң күрүне филармониязының солизи, эстрада вокалының башкызы Д.И. Ворфоломеева (Новосибирск); РФ-тиң алдарлыг артизи, Новосибирскиниң күрүне филармониязының солизи, академиктиг вокал башкызы О.Г. Осипова (Новосибирск).

Бо хире улуг жюриң бедик үнелелин алыры алдар болбастың арга-

зы чок. Тывадан барган мөөрей киржикчилеринин хореография номерлерин, ылаңгыя “Мода театры” номинацияга “Кыс-Даштар” этноколлекцияның көргүзүүн онзалап демдеглээн.

Түннелинде, Тываның техникуму “Улустуң танцызы”, “Мода театры”, “Этниктиг танцы” номинацияларга 1-ги чергениң лауреаттары болган. Аңаа немей “Чоннуң ёзу-чаңчылдарын кадалап арттырган болгаш сайзырадып чорууру” дээш тускай медаль болгаш дипломга төлөптүг болган. Иван Трыков “Владимирниң монологун” номчуп күүсеткеш, “Уран сөс” номинацияның 2-ги чергениң лауреады болган.

Эң-не кол шаңнал – мөөрейниң Гран-призин “Улаатай” тиилеп алгаш, Санкт-Петербург, Сочи, Анапа – бо үш хоорайның кайы-бирээзинге болур финалга киржир чалалга-биле шаңнаткан.

/ Карина МОНГУШ
белеткээн.

АЯН-ЧОРУК |

Көдээ туризм сайзыралынче грантыны ап болур

«Агротуризм» грантызын ээлеринге мөөрей шилинде-ринге киржир билдириш-киннер хүлээп алыыш-кыны Тывада эгелээнин, республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-кем яамызы дыңнаткан. Грантының хемчээли –тен 10 млн рубль хире. Көдээ туризмни хөгжүдер төлөвилелдерни боттанды-рарда, дараазында тускай сургалгыг угланыышкын-нарже акша-хөрөңгини бээр:

1) көдээ туризм адырында ачы-дуза көргүзүр ажил-чорудулганы чорударында ажилдакчылар черлер, турист-терге үзүг объектилер, көдээ туризмниң хөгжээшкенин ин-фраструктура объектилерин салдып, тудуп, эде кылып база де чаартып турарында;

2) оларны чырык, суг, газ база чылыг дамчыдар, кана-

лизация четкилеринге кожа-ры, автономнуг чырык, суг, газ база чылыг хандырылганын чаагайжыдары;

3) көдээ туризм адырында ачы-дуза көргүзүр ажил-чорудулгага ажылгаар черлерни дериинге туристтер дери-херекселдерни, дери-херекселдерни база эт-херекселдерни, техниканы, тускайжыттыг транспортту база дери-херек-селдерни садып база эптээр-ринче;

4) объектинин чоок-кавы девискээрин чаагайжыдар ажилдар кылырында: дышта-нылга зоназын, спортчу бол-гаш уруглар ойнаар шөлдер, кадыкшылы кызыгаарлыг кижилерге бөдүүнчүткен күш-культура болгаш спорт ки-чээлдерин эрттирер шөлдер тудуп база чаагайжыдарында; девискээрлерни, кижилер кылаштар черлерниң чыры-дылганын организаастарында,

машина тургузар черлерни кылып, чаагайжыдарында, херимнер кылырында, инвалидтерниң болгаш чурттакчы чоннуң шимчеп албас өске-даа бөлүүнүң шаптараазын чок шимчээш-кинин хандыраар сорулга-биле девискээрлер чаагайжыда-рында, бойдус ландшафтарын болгаш төөгү-культура турас-каалдарын камгалап база катап тургузарында.

Суурда азы көдээде 5 чылдан эвээш үе дургузун-да ажилдап турар, көдээ ажил-агый продукциязының бүдүрүкчүлери кылдыр бүрүткеткен (хууда дузалал ажил-агыйының ээлери кирбес) кижилер грантыже кордап болур. ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының албан езузунун сайтында бо шөлүгден <https://mcx.rtyva.ru/events/23426/> кордакчылар кандыг негелделерни албан

кылырын билип ап болур.

Тыва Республиканың фермер бизнесин база көдээ ажил-агый кооперативтерин хөгжүдүп сайзырадыр фонд кордакчылардан билдириш-киннерни апрельдин 24-тен май 20-ге чедир хүлээр. Грант дугайында тодаргай

тайылбырны база сонуургап турарыңар айтырылгарга харыыларны бо телефондан 8(394-22) 2-62-22 азы элек-троннуг почта адресинден: fond17msx@mail.ru билип ап болур.

/ ТР-ниң Чазааның
парлалга албаны.

Чуртталга – оон үнелиг чүве чок

Апрель 22-де Тываның В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга Виктория Хомушкунуң бижээни “Тын!” деп шиининиң хаагы көрүлдөзү болган.

Шиини тыва театрының литературлуг килдизиниң удуртукчузу Виктория Хомушка 2020 чылда бижээн. Ол үеде Анастасия Букреева биле Константин Федоровтун “Тываның эгелеп чоруур авторларына лаборатория” деп төлөвилелинге киржип турган. Ооң соонда Виктория Викторовна ынчан орус дылда бижээни “Живи” деп шиизи-биле аңгы-аңгы чергелиг драматургтар мөөрейлеринге киришкеш, багай эвес үнелелди алган. Чижээ, 2021 чылда «Исходное событие – XXI ВЕК» деп V-ки улустар аразының амгы үениң драматургиязының хамаарышпас мөөрейиниң «Маленький принц» деп номинациязынче кордакчыларның кыска даңзызынче, «Ремарка-2022» улустар аразының чаа драматургия мөөрейиниң «Маленькая ремарка. Пьесы 12+» номинациязынче кордакчыларның узун даңзызынче кирген.

Шак мындыг мөөрейлерниң номинациязынче кирери безин белен эвес дээрзин эгелеп чоруур авторлар хамаанчок, элээн дуржулга апкан драматургтар эки билдир. Ынчангаш тыва театрының сценазынга шиини тургузар деп шийтпир хүлээп алырынга ол база идиг болганы билдингир.

Театрның чогаадыкчы бөлүү шииниң “Живи” деп адын дорт очулдурбайн, “Тын!” деп адап алган. Шиини ТР-ниң алдарлыг артизи, театрның кол режиссеру Сайдаш Монгуш тургускаш, хөгжүм каасталгазын база ол кылган. Орус дылдан тыва дылче очулгазын Эрес Кол, чурук каасталгазын театрның кол чурукчузу Маңнай Хомушка шимеп тургускан. Бо чогаадыкчы бөлүк ол хүн чаа шиизин чалаткан уран чүүл чөвүлелинге дужааган.

“Тын!” деп шииде назы

четпээн уругларның аразында хамаарылгазы, чааскаанзырал, ада-ие болгаш ажы-төл аразында билишпес чорук дугайында көргүзүп турар болганда, хаагы көрүлдөзү эксперттер кылдыр ТР-ниң эртем болгаш өөредилге сайыды Елена Хардиковага баштаткан психологтар, социал педагогтар чаладып киришкен. Ол ышкаш шииниң сайгарылгазынга культурология эртемнериниң доктору Айлана Күжүгет, журналистер болгаш өскөлөр-даа боттарының санал-оналын берип, чедер-четпестерин ажы-биле чугаалааннар.

“БҮЗҮРЕВЕС МЕН!”

Чаа шииниң бир дугаар көрүкчүлериниң бодаалдары удурланышкак болган. Башкылар ол шииде башкы кижиниң омур-хевирин көргүскенинге таарзынмаан. Ол ышкаш психологтук байдалы эки быжыкпаан назы четпээн уругларга шиини аар-дыр деп хүлээгеш, көрүкчүлериниң 12+ дээн харназы кызыгаарлаашкынын оон-даа улгаттырып алырын дилээннер. Шиине шуут уруглар эдертпейн, чүгле ада-иелери көөр болза эки деп база чугаалааннар. Ол аразында бир ава бодунуң назы четпээн уруунуң аажы-чаңын шииниң маадырындан танып кааш, уруунга шиини албан көргүзүр дээнин дидим чугаалаан. А культурология эртемнериниң доктору Айлана Күжүгет шииде таарзынмаан чүүлдерин чидиби-биле чугаалап, очулгазында, артистерниң эрттир ойнап турарында, сөс-домаанда дээш өске-даа таарзынмаан чүүлдерин тайылбырлааш, Станиславскийниң “Бүзүревес мен!” дээнин ол катаптап каан. А журналист Ирина Качан сөөлгү каш чылдарда көргөн шиилериниң аразында бо шиини эң-не тергип деп үнелээн.

Шииниң сайгарылгазының соонда ооң автору-биле ужуражып, кыска интервьюну кылган бис.

– Кандыг-даа чаа шиини дужаап турда, ону хүлээри-биле чалаткан

специалистерден эң-не дыңнаксанчыг эвес чүүл – “Бүзүревес мен!” деп түңнел дыңнаары деп бодаар мен. Силер ону канчаар хүлээп алдыңар?

– Бо шииниң көрүлдөзүнүн үезинде, бодумнуң аңаа киржилгемни уттупкаш, театровед көрүш-биле үнелеп көөрүн кызыткан мен. Бир талазында, автор кижини бижип каарга, улаштыр режиссер бодунуң көрүжү-биле шиини тургузар болганда, аңаа улуг киржилге турбас ужурул деп, бисти ынчаар өөредип турган. Бо шииде мээң чугаалаксаан иштиги сагыш-сеткилимни режиссернуң ушта тытып, улам күштелдиргенинге таарзынган мен. Репетиция үезинде шииде драма хөй турган, а дужаап турда, элээн комиктиг чүүлдер немежи берген чорду. Мында Всеволод Мейерхольдуң аргазын режиссернуң ажыглаанын эскердим. Ол дээрге шиинге хөлүн эрттир чуртталга ышкаш ойнавас, театржыткан оюнну утпайн көргүзери-дир.

Бо шиини сценаже үнген ийи дугаар бижээн шийм болуп турар. Баштайгызын Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрының чагыы ёзугаар Надя Рушева дугайында “Дээр кезээде ай-биле арттар” (“И небо всегда остается с луною”) деп бижээн шиймге режиссер Айдыс Чадамба “Кезээде дириг” деп шиини салган. Ынчан база шыңгы үнелелди Айлана Күжүгет берген. Харын-даа, театр делегейинден ырак, моон соңгаар шиини биживес болза эки кижидир дээнин меңээ дыңнаткан. Чогум кандыг-даа чаа шиини шыңгы театр критиктериниң шүгүмчүлели чокка солун эвес болур. Ол харын эки чүүл деп бодаар мен. Моон-даа соңгаар улам күштүг ажылдаарынга улуг идиг-дир.

Бо удаада Айлана Калиновнаның өттүнүшкүн, актерлар бүзүреничиг эвес ойнаан дээн чүүлүнге хамаарыштыр артык тайылбыр кылбас мен. Ол дээрге эртемденниң хууда бодаалы, эргези-дир. Чамдык ажыктыг сүмелерин черле өөренип көөр апаар. Шиини

бижип дооскаш, чогаал талазы-биле шылгараңгай өске улуска база көргүзүп турган мен. Оларның дылың эки-дир, чийк, ам-даа бижири болзуңа эки дээн бодаалдары база меңээ кол. Сценада салдынган шиини дээрге хөй кижиниң демниг кылган ажылы, ынчангаш мен ону үнелээр мен. Дужаалдада бичии чиг сценалар премьераларга чедир быжа бээр дээрзинге чигзиниң чок. А башкыларның чугаалаан чамдык чүүлдеринге чөпшээрешпес мен. Ажы-төл интернет чок үелерде безин билип алыксаан медээни тып алып турган, ылаңгыя амгы үеде. Чуртталгада бар чүүлдерни чок деп мегеленир болзувусса, шын эвес апаар. Нарын, чидиг айтырыгларны көдүрүп, уран чүүл тава-рыштыр көргүзери дээрге, оларга эң-не айыыл чок арга. Аныяк-өскөн берге болууш-куннарны боттарынга шенеп, кедип турбайн, ном, кино, театр таварыштыр көрүп, шын түңнелдерни кылыры кол. Ынчан амыдыралыңа ындыг берге таварылга таварышса, чүнү канчаарын билер болурлар деп санаар мен.

ЭКИ ҮЕ АЛБАН КЭЭР

– Шииниң сюжети канчаар төрүттүнүп келген ирги?

– Мен бодумнуң элээди назынымны дыка эки сактыр мен. Бо бижээн чогаалымда оон алган чүүлдер база бар. Чижээ, өг-бүлө буступ дүжериң кезимге көргөн мен. 12 харлыымда чээрби чыл чурттаан ада-ием чарлы берген. Ону дыка берге хүлээп эрткен мен. Бо шииде “Ачаң мени каапкан ышка-жыл, силерни эвес” – деп, авамның ынчан биске чугаалап турган сөстөрүн кириген мен. Ол дээрге чуртталгада болур таварылгалар, оларны шын угап, хүлээп алыры чугула. “Чуртталга ооң-биле төнмөс. Бергелер эрте бээр, оон-даа эки үе чедип кээр, бүзүр!” – дээн бодаалымны илередиксээн мен. Шиини бижип турумда, маадырларым уруглар чурттап эгелээн ыш-каш болу берген. Чайгаар-ла холум боду бижип турары-биле дөмей бижиттингир болган. Ийе, мындыг сюжеттиг кинолар хөй. А бо шииде кандыг-даа өттүнүшкүн чок, бүдүнү-биле бодумнуң бажымга төрүттүнген сюжет-тир. Ийи неделя дургузунда бижээн шиини чүве.

– Шииде бижээниң өлбөс ужурулгу маадырны режиссер “өлүрүп” каапты. Ону чүү деп бодаар-дыр силер?

– Ол режиссернуң шийт-пиринге чөпшээрешкен мен. Чүге дээрге ынчаар чонга чедингир болур чадавас. Оон аңгыда, мээң бодаалдарымда шииниң маадыры соок, кончуг каржы Оксананы режиссер шала чымчадыр көргүстү. Ону база сонургадым.

– Чогаал бижириңче сонургал силерге кажан тыптып келгениң?

– Школага ортумак

класстардан-на шүлүктү кыска чечен чугааларны нег эгелээн мен. “Сылдагаш” солунга бо-ла үнүп турган. Оон улуг класстар кээримге, бир катап Бор Ондар деп башкымыска чогаал бижириң сүмөл ынчан шору көскү болга ажылым болза, “Кээрге ынакшыл” деп бижээн чугаамны 1996 чылда “Ч” солунга үндүргөн. Башкы талазы-биле уламчыла-ыйыдып турган кижини. Бир сөөлүндө “Шыңга” корре-пондентилеп ажылдап тийин.

– Бо хүнде театр чүүлүңде ажылдап чо-шилелгелерни шын д-бодаар-дыр силер бе?

– Школа дооскаш, журналист болуксаан күзеп боттанмайн барган. Тыва ырадыр өөренири ынча берге турган. Кызылдың чүүл училищезиниң биб-текарь салбырын дооска улаштыр ТывКУ-нуң фил-гия факультетинче өөр-киргеш, дөрт дугаар кур-чедир өөренигеш, Санкт-Петербургтун Театр ака-миязынче өөренип чору-мен. Хенертен ындыг ш-пир кылырынга ам өөм-Маңнай-биле таныжып-үевис чылдагаан болган чурукчу болган, мен те-вед-менеджер талазы-б-дооскан мен. Бо мерге-ге сонургалым чылдан-улам күштөлип, театрда өске черлерге ажылдап-турган үелеримде дөм-театр кезээде мени бод-чыра тырта бээр болга-бо хүнде театрда ажыл-чоруурум – аас-кежим, санаар мен.

– Силерниң чугаала-урууңар-биле араңарда эжишкилер, аңаа кызы-гаар чок ынакшылыңар, бүзүрелиңер эскертин-болду. Ол база театр-лазы-биле өөренип ту-Өг-бүлелерде театр ү-чүүлү кол черни ээлеп-турар-дыр аа?

– Ийе, мээң бодумнуң бүлөмдө шак-ла ындыг. Б-бижип турар чогаалдары-бир дугаарында, уруум-б-сайгарып көөр мен. Ооң-лы меңээ чугула. А ада-и-бөдүүн улус чүве. Авам Б-Хемден, ачам Барыын-Х-чурттуг. Үш ажы-төлүнүң-угбам орус дыл болгаш-башкызы, мен база дуңма-Театр академиязын доос-бис. Дуңмам бодунуң хуу-херзэн ажыдып, сайгарлы-болуп ажылдап чоруур. У-ам-даа студент.

– Шииде амыдыралда үнелелдериниң дугайы-чугаалап турар-дыр сил-Бодуңар кижилерде чүн-үнелээр силер?

– Кээрээчел, чымчак, сеткилдин. Кижизиг аажы-чаңын.

– Номчукчуларга бол-көрүкчүлөргө чүнү күзеп-чугаалаксаар-дыр силер?

– Кол-ла чүве – чурттал-ны үнелээр болза эки.

И. К. МОНГУ

Чуруктарны интернет-тен ал

АКЫМНЫҢ ДУГАЙЫНДА САКТЫЫШКЫН

Тываның болгаш Тыва Республиканың көскү аймакчызы Владимир Кара-Сал бистиң аравыска чораан болза, бо чылын 85 харлаар турган.

В.Б. Кара-Сал.

Акым В.Б. Кара-Сал 1938 чылдың апрель 24-те Тыва Арат

Республиканың Барыын-Хемчик кожуунун Кара-Сал сумузунга дөрбөт моол куту ызыгууртан кижиниң бүтүзүнге төрүттүнген. Ол Даа Бээзи кожууннарының нояннарының дорт ызыгуур салгакчызы болур. 1765 чылда бистиң улуг өгбевис дарап ноян Хемчиктин элтер-Эртин-Хаан (Даа) куунун үндезилеп турган. А 1941 чылда бистиң ачавыс Бээзи ноян Базаржап Үгер-Даа оглу, ошундай дайынының киржикчиси Манчын (Банчен) мээрениң «контрреволюстуг» феодал баш боолап шииткен. 1963 чылда ону Тыва АССР-ниң Дээди Шүүгүзүнүн доктаалы-биле бүрүн агарткан.

Акым В. Кара-Сал 12 хар-ы турда ачавыс чок болган. Күс өскен бис. Ынчангаш акым биле мен Кара-Хөлге амыдыралдың кайы-бергезин көрүп, хой адырып өскен бис. Сөөлүнде акым Кара-Хөлдүн эге база алының ортумаа школазынга өрөнген.

1958 чылда В. Кара-Сал Бай-Тайга кожуунун Тээли ортумаа школазын дооскаш, Москвага комсомолдун дээди школазының журналистика бөлүмүн база Москваның Горький аттыг литература институтунун дээди курстарына өөрөнген. Ол «ажылчы базамын «Сыл-асчыгаш», «Тываның аныяк-чы», «Шын» солуннарга

корреспондентилеп эгелзэн.

1964 чылда В. Кара-Сал Свердловскиниң юридик-тиг институтун доозуп келгеш, Бии-Хем кожуунунун прокуратуразына байы-саакчылап, Тыва АССР-ниң прокурорунун улуг дузалакчызына база судтарга кеземче херектериниң сайгарылгазын хайгаараар прокурорунга ажилдап турган.

1970 чылда 32 харлыг бо салым-чаянныг юристи ССРЭ-ниң чингине прокурору Р.А. Руденконун дужаалы-биле Тыва АССР-ниң прокурорунга томуйлаан. Ынчаарда ол юстицияның III-кү класының күрүне чөвүлекчизи деп тускай эргени алган.

В.Б. Кара-Сал республика прокуратуразын он чыл удурткаш, 1980 чылдан 1994 чылга чедир Тываның иштиги херектер сайыдынга ажилдаан. Бо харыс салгалыг, улуг албан-дужаалга ол ажилдап тургаш, республикага хоойлу-дүрүмнү сагырынга, ниитиниң корум-чурумун быжыглаарына хей ажилдарны кылып чоруткан. Ылаңгыя, иштиги херектер органның материал-техниктиг баазанын быжыглаан болгаш таңныл-докуул албанын база тускай сорулгалыг ОМОН-ну, КАИ-ниң орук хайгаарал дивизионун, а кожууннарга мал оорлаашкын-нарынга удур аъттыг шагдаа хайгылчыларын тургускан. Ооң-биле чергелештир ССРЭ-ниң Иштиги херектер яамызындан божуу-далаш оперативтиг нарын байдалдарга ажылгаар дайынчы шериг вертолетту алгаш, ону республиканың Иштиги херектер яамызынга доктаамал быжыглаан, оперативтиг ажил улам күштелген.

Владимир Кара-Сал Тываның тус-тус кожууннарынга шагдаа килдистерин кадрлар-биле четчелеп, оларның ажилдап-чурттаарына таарымчалыг байдалды тургускан. Ук килдистерни чаа машина-техника-биле хандыраары чедип алган. 1990 чылдарда Кызылга, Хову-Аксынга болуп турган кончуг дүшкүрлүг, харын-даа айыылдыг үеде ол быжыг туруштуун көргүзүп, чонун ортузунда бодунун хууда бедик ат-алдары-биле республикага корум-чурумну тудуп шыдаан. Ооң ажилдап турган үезинде республиканың иштиги херектер органның кадрлар айтыры бирги черге турган.

Авам-биле чаңгыс чылда өртемчейге Алышкылар төлдери бооп төрүттүнген, Алдарлыг-ла, хүндүткелдиг даайывыстың Алдар адың алгап-йөрээп, бараалгаттым.

ДААЙЫМГА

В.Б. Кара-Салга тураскаатым

Кара-Хөлге дуңмаң-биле кадарчылап,
Кара чаштан аваңарга дуза кадып,
Кадыг-бергээ торулбайн, кызып чорааш,
Кайгамчыктыг эрес эр бооп доруккан сен.
«Контр оглу», «феодал» деп ачаңарны
Хоруп чорда, кара бажы халаш кынды.
Хомудалдан харлыккаштың карак чажы
Хорлаан чаактан ажыңадыр агып батты...
Эзер бажы туттунгалак өскүс арткаш,
Эргезинмейн эртем-билиг чедип алгаш,
Эрге-хоойлаа прокурорлап, Сайыттап-даа
Эчизинге чедир шынчы ажилдадың.
Кадыргылыг Кара-Хөлге арның шаптап,
Каас-чараш бойдузунга чалгынналгаш,
Кайгамчыктыг сеткил дойлу чогоалдарны
Салгалдарга өңчү кылдыр бодараттың.
Чашкы шаанда салым-чолдун шыгалдазын
Чалданыш чок ажып эрткен шыдамыңны,
Сагыш-сеткил, бодалдарың байлакшылын
Саарлып баткан одуруглар бадыткады.

/ Чечена МОНГУШ.

Чадаана хоорай.

Ылаңгыя юрист тыва кадрлары белеткээринче улуг кичээнгейни салып келген. Бодунун байлак арга-дуржулганын, быжыг билиин прокуратура, милиция, суд ажилдакчыларына дамчыдып берип, тыва кадрларны камнап, оларны деткип чораан.

В. Кара-Салга генерал-майор эргени 1991 чылдың декабрь 18-те ССРЭ-ниң Президентизи М.С. Горбачевтун Чарлы-биле тывыскан. Бо дээди эргени ол чүгле 11 чыл болганда алган. Ол генерал эргени хүлээп алгаш, ону хамыктың мурнунда республиканың иштиги херектер органның бүгү ажилдакчыларының улуг салыышкыны деп хүлээп көрүп, үнелеп чораан.

В. Кара-Сал иштиги херектер сайыдынга ажилдап чорааш, республикада оперативтиг байдалды холунга тудуп билер, онза айыылдыг кем-херектер үлгедиглерин истеп-тыварына боду дорт киржип, удуртуп турган. Ынчангаш ол иштиги херектерниң ат-алдарын чон мурнунга көдүргөн. Ол боду кончуг бөдүүн, биче сеткилдиг, хүндүлээчел, чонга ынак, чүвени бурунгаар көөр, чырык угаанныг кижиге болур. Ынчангаш маңаа база бир чүүлү немеп кагза, артык эвес боор. В.Б. Кара-Сал прокурор

чораан үезинде судка күрүне ялалакчызы болуп азы сайыттаа чорааш, ол чон-биле ужуражылгалар үезинде кедергей оратор чораанын чон ам-даа сактып чугаалаарлар.

Бодунун сөөлгү чылдарында В. Кара-Сал Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызы, Чазактың күрүне-эрге-хоойлу эргелелин удуртуп турган. База ол Тыва Республиканың чаа Конституциязын ажилдап кылырынга идепкейлиг киришкен. Ол Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң, Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутатынга каш удаа соңгудуп чораан.

1993 чылда В.Б. Кара-Сал республиканың Иштиги херектер яамызын удуртупушаан, РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүгө соңгуткан. Ол Россияның үстүкү палатазының даштыкы херектер талазы-биле комитетиниң кежигүнү тургаш, делегейниң элзэн каш чурттарына чораан. Ынчаарда ол Федерация Чөвүлелиниң даргазы В.Ф. Шумейко биле АКШ-тың Президентизи Билл Клинтон-биле ужурашкан. Владимир Кара-Сал Американың хоорайлары Вашингтонга, Лос-Анджелеске, Сан-Францискога барып

чораан болгаш Калифорния штаттың хүндүлүг хамаатызы болган.

Россиядан сенатор В.Б. Кара-Сал Францияга барып чораан үезинде делегейниң база бир улуг күрүнези Россияны Европа Чөвүлелиниң кежигүнүгө хүлээп алырының эргежок чугулазын аңаа сөс ап, бадыткап шыдаан. Ам Россия Федерациязы Европа Чөвүлелиниң бүрүн эргелиг кежигүнү болган. Ооң ат-алдары бүгү делегейге улам бедзэн. Ынчангаш бистиң дагылыг Тываның төлөпиг оглу, генерал В. Кара-Сал бүгү Россияның мурнунга безин ачы-хавыялыг болганын маңаа чоргаарал-биле демдеглээр апаар.

Ол ышкаш В.Б. Кара-Сал Японияга ийи удаа чорааш, Россия биле Японияның аразында чөрүлдээлиг дөрт ортулук дугайында нарын, харын-даа чидиг айтырыгларлыг чугаалажышкыннарга база идепкейлиг киришкен политик болуп турар.

Ол чогаал ажылын 16 харлыында-ла эгелей берген. Ооң бижээн шүлүктери болгаш чогаалдары каш каттап парлаттынып, чырыкче үнген. Ол ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң база Тываның чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү чораан.

Акымның шаңналдары: «Хүндүлелдин демдээ» орден, Моолдун 60 чыл ою медаль, «ССРЭ-ниң Иштиги херектериниң» база «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг аттарны тывыскан. Ооң адын ССРЭ-ниң Айыыл чок чериниң Забайкальеде Кызыл туктук шериг округунун «Хүндүлүг кызыгааржызы» деп мөңгези-биле кири бижээн.

Акым Владимир Бораевич Кара-Сал 2003 чылдың октябрь 27-де 65 харлыында Кызылга чок болган. Ооң мага-бодун Россияның үш өңнүг тугу-биле шыпкан. Чүге дизе ол Россияның Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү чораан.

2009 чылда акым генерал В.Б. Кара-Салдың адын мөңгедип, Бай-Тайга кожуунун Тээли ортумаа школазын ооң ады-биле адаан.

2013 чылда Тываның ном үндүрер чери акым В.Б. Кара-Салга тураскааткан мээң «Ызыгууртаннар» деп номуну чырыкче үндүргөн.

/ Даш-оол КАРА-САЛ,
иштиги херектер
органының хоочуну.

ХООЧУННАР АРАВЫСТА |

Мугур тозан харлаан

«ажылдың хоочуну, көскү хөй-ниитиги Долчун Лопсан-Шыыраповна Ондар» апрель 25-те мугур 90 харлаан.

Долчун Ондар бичии тургаш, Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтчуларга хеп даарап турган. Харлыында көдээ ажил-чөвүлелиниң депутады

кылдыр соңгуттурган. Үр үе дургузунда ол Тываның херээженнер чөвүлелин, күрүнениң садыг болгаш хереглел кооперация ажилдакчыларының профэвилелин баштап турган.

ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа парламентиниң мурнундан байыр чедирген:

— Хөй-чылдар дургузунда ак сеткилдиг ажилыңар,

Тываның сайзыралынче үнелеттимес үлүг-хууңар дээш силерге өөрүп четтиргени-вистиң болгаш ханы хүндүткеливистиң сөстөрүн илередип тур бис. Барык бүдүн чуртталгаңарда төрзэн республикаңарга, чаңгыс чер чурттугларыңарга бараан болуп чораан силер.

Силер ышкаш кайгамчык-

тыг кижилер бистиң чаны-выста чурттап, бис-биле

амыдыралдың болгаш күш-ажылдың дуржулганын үлөжүп чорууру дээш чоргаарланып, ону үнелеп турар бис. Силерниң эрткен орууңар сагыжывыска чүгле хүндүткел кирир-дир — деп, Каң-оол Даваа демдеглээн.

Ужуражылганың сөөлүндө ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Долчун Лопсан-Шыыраповнага быжыг кадыкшылды, узун назылаарын болгаш ааскежикти күззэн.

| кижизидилге |

Ада-иезинден хамааржыр

Төл чокта, төрө херээ
дамчыттынмас,
Төл чокта, төрөл чону
салгаттынмас.
Төл чокта, төөгү-даа
сураттынмас,
Төл чокта, Төрзэн чурт-даа
эзлеттинмес.
Чаштар дээрге аас-кежик
өөрүшкүвүс,
Чаштар дээрге келир үе
салгалывыс.

Бо дээрге мээң 20 чыл бурунгаар ада-иелеримге эрттирип турган класс шагынга ажыглап турган үлегер домактарым. Домак бүрүзүн келген ада-иемге парлааш, ыткыр, тода номчуур кылдыр үлөп берген турган мен.

Ол үеде башкылап чораан мээң үем башкылар сактып кээр боор. "Эрткен үем – төөгүм боор" деп бодап-даа кээр. Амгы үеде аныак башкылар сонуур-гап номчууру артык эвес. Амгы үениң башкылары кайыын-даа номчуп, билип, парлап алыр болгай.

Бис өөреникчилер-биле тайга-сын, алаак-шыкче, дагларже экскурсиялап чорааш, өөреникчилерниң билиин делгемчидер болгай бис. Чаштар дээрге келир үеде салгалывыс деп үлегерге даянып алгаш, чаш уругну бичизинден эгелеп улуг угаанның кылдыр өстүрери өске кижилерниң киржилгези чокка ки-

жизидип болур-ла болгай. Чаш төл чаш тургаш-ла, "ичелээр" дей бергеш, шимчеп ыглай бээр. Чаш ийи айлыг тургаш, иезин таныыр, алды ай четкеш, адазын танып эгелээр. Уруг-биле чугаалажыр, хөрзэнге, чүрзэнге чыпшыр тудуп, часыдары албан.

Бир сактышкыным бижип көрейн. Угбам инек саарда, уруун, оглун демир оруннун будунга чеп-биле баглап каар турган. Чаш уруг эжиктиң эргининге келгеш, дашкаар көрүп, чүнү-даа эскерип, куштарның ушканын, арга-арыгны, өглерни, инек сагган авазын, хүннүн-не көрүп, бир-ле хүн чугаалай бээр.

Оолдун сөс дыңнавазы 2 хардан эгелей бээр, ол дээрге бодун камгалап эгелээни ол. Ынчангаш 2 хар четпээнде кээрел сеткилге кижизидер. Кончуп, дедирлендирип болбас, ол аңаа до-рамчылап апаар. Оол ойнааракты үрөп кааптарга, ажинмай, а харын катап кылывыт, мен көрейн, шыдаар сен бе деп мактай аарак айтыргаш, кылыптарга, мактаарга, оол дыка өөрүүр.

Угаанның ада-иеден улуг угаанның ажы-төл төрүттүнер болгай. Өг-бүлө эп-найыралдыг, бот-боттарынга ынак, ажы-төлү дээш кызымак болза, уруглар аас-кежиктиг болур.

Чамдык ада-ие ажырбас, школага башкылар өөредип-кижизидип каар, оларга бүзүрээр бис дижир. Ол дээрге улуг частырыг! Башкылар күрүнениң

берген тускай программаларын өөредир болгай.

Уругларның келир үези, эртем-билиг чедип алыры ада-иезинден хамааржыр. Кошак өөредилгелиг, багай чурумнуг уруг-дарыгдан чүнү манаар бис.

Уруг бүрүзүнде угаанның, талан-тылыг, тура-соруктуг болурунун үндезиннери бар. Ону деткири, сайзырадыры ада-иениң онзагай хүлээлгези болур. Амгы үеде бис, кырганның, уругларывыстың уруглары, оларның уругларының угаан-медерелиниң хөгжүлдезин, угаанының өзүлдезин кайгаар-дыр бис. Янзы-бүрү дылдарга чугаалай бээрин кижик кайгай бээр, чор-гаарланы бээр бис!

Чаңгыс сөс-биле, ада-иезиниң кижизидип кааны ол! "Шын" солунга өөредилге-кижизидилге дугайында хөйүнү бижип турар. А ону шын-дыр деп чөптүг ажыглап болур деп бода-вастар база бар. Ынчалза-даа шынын чугаалаарга, "Шын" солунну номчу-вас ада-иелер, башкылар безин бар. Солун номчуп турар ада-иелер эр хейлер! "Шынга" шынын бижири деп билир мен.

Каш чылдар бурунгаар класс база башкы бүрүзү янзы-бүрү чагыдылгалыг турганын сактыр-дыр мен.

/ Мамаакай ОЮН (ДАРГАТ).
Кызыл хоорай.

Эде көөрү чугула

Тыва кижик чер чоруу сагыш-сеткили серге оожум-топтут, таары-тыр боданып алыр. Кижик чер-руурда, эки черден, агын-хөгү чагып, чорук-херээ бүдүнгү болзун деп йөрээр. Уткуп алыр кижизин өөрүшкү-маңнайлыг, аяк-шайын сөңнөп, ак кадаан нуп уткуп алыр. Бо бүгү олар хөдөөлишкенин салдары болур. Болчажыр черлерни ба анаа-ла шиливес, ол черни салдарын база көөр. Чоруктү үнер чери салдарлыг. Тожуда Кызылче чоруур автобустар үнер чери таарымчалыг, олур дыштаныр сандайлары база бар. Сагышка багай бодал ар-тып каар чүүл чок. Суурнуң ортузунда өртээлдин адын "А орук" деп адаан. Ол безин эки херечилеп турар. Ол садыг-дан база ырак эвес черде тур Орукка хереглээр болгаш сад четтикпээн чүүлдерин садып алырынга таарымчалыг.

Кызылдан Тожуе чанар автобус доктаамы кончуг-ла таарымча чок черде турар. Автобус доктаар чер бүдүн Кызыл хоорайдан тывылбаан чүве бе? Тожу чонунуң чанар автобус доктаамы өлгөн кижилер чыдар, кара энергиялыг черде турар. Кижилерниң мага-боду-га, оларның чоок кижилерини таныш-көрүжүңге багай сал-лыг, хоралыг багай черден кижик Тожуе багай чүүлдер эккеп турар чүве. Чок болган кижилерни өске оранче үдеп турган, оларның мага-бодун шыгжаан черден дириг кижик ни орукче үдеп турарывыска чүге тааржыр бооруп.

Аңаа чеде бээрге, хөөр көстүрге, сагышты арыг-чаага деп болур бе? Ында арыг-чаага чөмөннөп алыр чер-даа чок. Чамдыкта орай караңгыда-да Тожуе чанар ужурга таварык. Ынчан хөөр чоогу хамаанчок, анаа черлерге безин, "хөй чүвөлөр" идепкейжи байдалче кирип, хөдөлүп турар болгай. Мээң бодалымны хам эш-өөр номчуза, доктаамга хамаары-тыр бодалын илередир боор деп идегедим.

Тожулар Кызылче чиик өртектиг аш-чем, бараан садып алыр дээш чоруп турар. Ол кезек черде чоннун херге-лелин хандырыптар садыгтар чок. Чанында маршруттуг автобустар доктаар чер база чок. Тожуе автобуска олурар чер базаар чоогунга турарга, кончуг-ла тааржыр. Дыка хөй барааннарны базаардан садып алыр болгай. Чамдык кижилер хөй автобустар тырлыр боор-га, базаар артындан чоруткан дээр. Хөй автобус эвес, а ийи автобус турар. Бирээзи дола бээрге, дораан чоруптар. Мээң саналымны Кызыл хоорай ча-гыргазы өөренип көөр дээр деп идегедим.

/ Демир-оол САЛЧАН
Тожу кожуун, Тоора-Хөй

Солуннар, номнар арыннарын ажып ора...

Шылаг билбес ажып-ишке
деткимче боор,
"Шын" солун кажан кээрин
манай бээр бис.
Шынын сөглээр төрзэн
дылым ында сиңген
Шыдал-күштү "Шыным"
меңээ сөңнөп чоруур.
Автор.

Хайыралыг ыдыывыс –
тыва дылды мөңгөждээл

Кижиниң сагыш-сеткилинге көргөн, дыңнаан, номчаан чүүлдерден (материалдардан) бодунуң төрзэн дылын ажыглаар эргени биске Россияның чоннарының дылдарының дугайында орус, тыва болгаш өске-даа дылдарга чугаалап болурун хоойлуда магадылаан болгай. Тыва дыл дег хайыралыг ыдыывыс кайда боор. Тыва биле орус дылдарның эргези дең-даа болза, Тывадан дашкаар тыва дылга төрөлдөшкөк дылдыг чоннар-биле чугаалажыр эргени тыва дылывыс берип турар. Ынчангаш тыва дылга чугаалажыр тура, орус-тыва сөстөр-биле "хойтпактап" чугаалай бээр таварылгалар турар. Орустаан болза, чүгле орус дыл кырынга арыг чугаалажыр херек. Бир болган таварылга. Тыва кижик тывалап чугаалап тура: "Тыва Республиканың Правительствозунуң решениези-биле үндүрген доктаал-дыр бо". Мында хажыдышкын улуг-даа болза, "Чазактың шиитпири-биле" деп сөстөр бар-ла болгай.

Эртемден Цэцэгдары Уламсурен-гийн "Образы фольклора и речи Кобдоских тувинцев" деп номунда "Кобдо аймактың аныак-өскениң хөй кезии боттарының төрзэн дылын чидирипкен. Ооң чылдагааны-биле тываларга санат-тынмай турар дугайында бижип турар.

Бистиң амгы Тывавыста чүгле орус дыл кырынга чугаалап турар аныак-өскен чок деп болбас.

"Тыва дылывыс чидер болза, тыва деп адывыс чидер" – деп, РФ-тиң Улус өөредилгезиниң хүндүлүг башкызы Чылбак Монгуштуң "Шын" солунда бижип турары чөптүг:

Тынгарыкчы, чөмгөрикчи
Тыным болган тыва дылым.
Тыва чугаа чуртувуска
Дыңналбастап, чиптезин дээш,
Ажы-төлге дылывысты
Албан-биле өөредили.

Үстүнде одуругларда ол чонунга, чуртунга ынакшылын илередип бижип турар.

Тыва чуртувуста тыва дыл өгбелеривистиң үе-шаандан бээр эр-тине болур дылывысты салгалдарынга арттырып каан өңчүвүс болгай. Амгы үеде тыва дылды кадагалап, уламчылап, хөгжүдүп чоруур кижилер хөй.

Хоочун коктуг дээр болгай. Чооду Кара-Күскениң "Тывызыксыг тывалар бис" деп номунда мынчаар бижип турар:

Төрзэн черим, дылым, бижиим
Дөгөрези тыва чүве.
Дөзүм-угум ындыг боорга,
Тывамга мен чүдүп чор мен.
Тывалап каан мыя ном-даа
Тывазыраан бадыткалым.

"Солун улузу солун улус" деп эгел-лиг материалды улуг сонургал-биле номчуп, дараазында өске эгелерни номчудум.

2023 чылда "Шын" солуннуң ары-нынга (март 8) шүлүкчү салым-чаянныг Нина Эртинениң "Төрзэн Тывам" деп шүлүү парлалгага үнүп келген:

Өгбелерниң бурун шагдан
дамчытканы
Өндүр чечек ыяңгылыг
тыва дылдыг.
Салгал дамчаан сыгыт-
хөөмөй эртинелиг,
Чаагай мерген чаңчылдарлыг,
Тыва чуртум.
Сеткил-хөңнүм чоргаар ыры
Сергек-омаам, сүзүм – Тыва.

Нина Эртине – төрзэн черин ал-даржыдып, алгап-йөрзэн, тускай үннүг шүлүкчүлерниң бирээзи. Ооң шүлүктеринде тускайлаң аргалар хөй дээрзи илдең, делегейге көрүжү дел-гем.

Мөңгүннелген удазын дег,
Мөөрүктөрдөн ыяңгылыг
ырлап баткан.
Кышкы хары алмаз
чайыр ховуларлыг,
Хыраа ожуу чайынналган
чойган, пөштүг.

Ылап-ла, сагыш-сеткилге деңнелгелер кирип турары, магалыг болгаш каракка чуруттунуп келир: "удазын дег", "ыяңгылыг", "алмаз чайыр ховуларлыг" дээрге-ле, тода, чараш билдинип кээр кылдыр уран-чечен би-жип турар. Нина Түлүшова ам-даа улам өзүлделиг, тывынгыр бижириң "Шын" солун дамчыштыр күзеп каалыңар. Тыва дылывыс улам-на хөгжүзүн, мөңгөждээлиңер!

/ Б.И. ДЕЛЕГ-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну, РФ-тиң
Өөредилгезиниң тергиини, Тываның
ЧЗ-ниң кежигүнү.
Бай-Тал суур, Бай-Тайга.

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ЦЕНТР НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА И ДОСУГА

с 25 по 30 АПРЕЛЯ
ДОМ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ФЕСТИВАЛЬ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

«ТЫВА - БИСТИҢ ӨРГЭЭВИС»

ПОСВЯЩЕННЫЙ ГОДУ НАРОДНОЙ СПЛОЧЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТЫВА

Начало творческих программ в конкурсные дни в 17.00 ч.

- 25 апреля - г. Кызыл, Кызылский, Улуг-Хемский, Чеди-Хольский кожууны
- 26 апреля - Дзун-Хемчикский, Пий-Хемский к-ны, г. Ак-Довурак, Барун-Хемчикский к-н
- 27 апреля - Чаа-Хольский, Тандинский, Сут-Хольский, Тес-Хемский кожууны
- 28 апреля - Эрзинский, Каа-Хемский, Тере-Хольский, Бай-Тайгинский кожууны
- 29 апреля - Овюрский, Тоджинский, Монгун-Тайгинский кожууны
- 30 апреля в 16.00 - Гала-концерт и церемония награждения победителей

С 25 по 30 апреля с 12 до 18 часов в фойе ДНТ выставка изделий мастеров кожуунов-участников
С 25 по 29 апреля с 14 часов выступления коллективов на площади Арбата г. Кызыла

Билеты в кассе РЦНТД (каб.107), прямо по коридору на 1 этаже ДНТ
тел.: 8 (394-22) 2-34-52, 8-923-014-7391, онлайн-касса на сайте rcntd.ru
конкурсные дни - 300 руб, гала-концерт - 500 руб.

12+

РЕКЛАМА

Медиахолдинг Тывамедиагрупп предоставляет следующие услуги:

- Музыкальное поздравление (хөгжүмнүг байыр) на телеканале «Тува 24»;
- Реклама в газетах: «Тувинская правда», «Шын», «Сылдысчыгаш», «Тываның аныктары» (с дублированием в социальных сетях);
- Реклама на радио «Звезда-Кызыл» 104,4 FM
- Изготовление сувенирной продукции (футболки, стаканы, буклеты и т.д.);
- Размещение платных услуг на сайте ИА «Тывамедиагрупп»

Отдел продвижения и продаж находится по адресу
г. Кызыл ул. Красноармейская, д. 100, 309 кабинет,
тел. 8 (39422) 2-18-10 сот. 8-923-267-07-49

РЕКЛАМА

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении **Кюрю Уране Алдын-ооловны** в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Усть-Ужеп ул. Шуйская д. 26, с кадастровым номером 17:04:4000001:511, общей площадью 1500 кв.м., с видом разрешенного использования для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении **Монгуш Андрею Эдуардовичу** в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Усть-Ужеп ул. Шуйская д. 11, с кадастровым номером 17:04:4000001:515, общей площадью 1500 кв.м., с видом разрешенного использования для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении **Монгуш Мергену Эрес-ооловичу** в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Усть-Ужеп ул. Шуйская д. 13, с кадастровым номером 17:04:4000001:517, общей площадью 1500 кв.м., с видом разрешенного использования для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении **Оюн Майслану Андреевичу** в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Усть-Ужеп ул. Шуйская д. 11/1, с кадастровым номером 17:04:4000001:519, общей площадью 1500 кв.м., с видом разрешенного использования для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении **Салчак Тэмиру Валерьевичу** в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Усть-Ужеп ул. Шуйская д. 26/1, с кадастровым номером 17:04:4000001:520, общей площадью 1500 кв.м., с видом разрешенного использования для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

ЗАКАЖИТЕ У НАС:

9-ая кнопка пульта:
Утренний эфир: 7.00 — 8.00 ч.
Вечерний эфир: 18.00 — 19.00 ч.

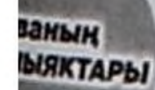
ведущее информационное
агентство Тывы.
Публикуем только
проверенные новости

№1 общественно-
политическая газета
Республики Тыва

ЕДИНСТВЕННАЯ газета
с тиражом 7 тыс. экз.
в неделю
на тувинском языке!

Жизнь Молодежи Тывы!
Культура, афиша,
истории, персоны

Детский
развлекательный журнал,
выходит ежемесячно.

Радио
«Звезда-Кызыл»

ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ
ТЫВАМЕДИАГРУПП
ПРЕДЛАГАЕТ УСЛУГИ:

Музыкальное поздравление
на канале «Тува 24» от 3500 рублей
(до 70 слов, 6 фотографий, 1 песня)

размещение рекламы
в сообществе TMG в VK:
от 1500 рублей за пост

размещение рекламы
в газете: 1000 рублей

www.shyn.ru
Размещение: 80 рублей в день.
В месяц — 2400 руб.

Более 16 тысяч подписчиков в VK!
размещение рекламы
в газете: 1000 рублей

размещение рекламы
в газете: от 2000 рублей

Реклама от 99 рублей

100%
ОХВАТ
ВАШЕЙ
РЕКЛАМЫ
В ТУВЕ!

САМЫЕ НИЗКИЕ
ЦЕНЫ!

ПОСТОЯННЫЕ АКЦИИ!

- КРУЖКИ
- ТАРЕЛКИ
- МАГНИТЫ
- ПРИГЛАСИТЕЛЬНЫЕ
- ФУТБОЛКИ
- БЕЙСБОЛКИ

РЕКЛАМА

ИЗГОТОВЛЕНИЕ
СУВЕНИРНОЙ
ПРОДУКЦИИ

Чалгыгларга чаяттыңан аялгалар

Уран чүүлге ынак, талантылыг ыраажылар бар кожууннарың бирээзи Улуг-Хем кожуун болгай. Олар чүгле Тывада эвес, Россияда билдингир апарган, хей шаңнал-макталды ап келгенин билир бис.

Апрель айның 20-де Шагаан-Арыг хоорайга Тыва Республиканың композиторларының ырыларының кижизидикчи утка-шынары бедик мөөрей болуп эрткен. Мөөрейниң девизи: "Чалгыгларга чаяттыңан аялгалар". Ону Улуг-Хем кожуунуң 100 чылынга болгаш Шагаан-Арыг хоорайның 135 чыл оюнга тураскааткан.

Мөөрейге киржип келген композиторларны кожуун төвү Шагаан-Арыг чараш Культура ордузунуң эргин кырынга ак аш-чеми, чайынналып турар чазык хүлүмзүрүү-биле Улуг-Хемниң уран чүүл ажилдакчылары уткуп алганнар. А композиторларның чамдызы аянның чараш үнүг ыраажылар-биле кады келгеннер. Чараш үнүг оолдар, кыстар

мөөрейни улам-на каастап, аян шинчи кирип турган. Оларның ырлажырын кижичүгле магадап, таалап дыңнап олар.

Жанрлар аайы-биле кандыг-даа чараш ырылар бар. Ында кол черни Улуг-Хем кожуунуң каас-чараш бойдус-чурумалын, бай-байлак ажил-ишчи суурларын алгап ырлап турар ырылар ээлээн. Оларның аразында кижизидикчи ролю улуг ырылар база бар. Чижээлээрге, Тываның,

Россияның болгаш Улуг-Хем кожуунуң маадыр оглунуң ойнап өзүп келген сууру Арыг-Үзүү дугайында ыры онзагай дыңналып турар. Автор боду баянга үдеп тургаш, ырлап күүсетти.

Черле ынчаш, мөөрейге дириг хөгжүмнү колдадып эрттиргени аажок эки. Шагда ышкаш кулак чарлы бээр чазар дааштыг фонограмма эвээш болганы чогумчалыг. Ол бүгүнү кожуунуң культура килдизи өөренип көргени-даа

чадавас. Сөөлгү үеде даштыкыда, Россияда-даа дириг үнче кичээнгейни хөлчөк салып эгелээн. Ынчангаш-ла композиторларның мөөрейи эки, бедик утка-шынарлыг эрткен.

Мөөрейниң жюри кижигүннеринге түңнел үндүрери берге-ле болган боор. Чүге дээрге чээрби ажыг ат-сурагыг композиторларның ырыларының аразында чевен ыры чок. Ынчалза-даа арга-дур-

жулгазы улуг хөгжүмчүлөр, ыраажылар составында бар жюри түңнелди шыны-биле түңнел үндүрген. Номинациялар аайы-биле шаңнал-мактап, акшалыг сертификаттарны тыпсып турдулар. Черле ындыг, кандыг-даа мөөрейлерге тиилекчилер турар. Эң сөөлүндө улуг түңнел сертификаттарны Александр Бойду биле Вероника Чоодуга тывыскан. Олар тиилекчи болганнары ол. Композиторлар шуптузу куруг артаан, шаңнал-макталды хомудал чокка алганнар.

Кожуунуң культура ажилдакчылары хүнзедир композиторларны деткип, амданныг быдаа, чалгыг эгеманчы-хуужуур, сүттүг шайы биле чемгерип, хей-аьдын көдүрүп турганнар. Ынчангаш Улуг-Хемниң ажык сеткилдиг хүндүлээчел культура ажилдакчыларына мөөрейниң киржикчилери ыры чаяакчылары композиторлар, ыраажылар өөрүп четтиргенин илердип, өөрүшкү-маңайлыг аъттаныпканнар. "База хатар ужурашкыже байырлыг!" – деп, улуг-хемчилер холуп чайып, үдеп туруп калдылар.

/ Александр ООРЖА
журналист

| СПОРТ |

Хол бөмбүүнге камгалакчылар тергиидээн

Апрель 21–23 хүннеринде "Сүбедей" спорт өргээзинге Кызыл хоорай баштыңының шаңналы дээш чаңчыл болган хол бөмбүүнүң маргылдаазы бо чылын 5 дугаар байырлалын демдегледип эрттирген.

Ниитизи-биле маргылдаага 25 эр ойнакчы командалар, 17 херээжен командалар киришкен. Деткикчилери Кызыл хоорай депутаттары болган.

Маргылдааның шииткекчи Чечена Дажының чугаазы-биле алырга, бо турнир хоорайга хол бөмбүү спорттун сайзырадырынга база ойнакчыларның мергежилин бедидеринге улуг идигни берип турар.

Бо удаада командаларның саны өскөн. Эр ойнакчы-

лар аразында тиилекчини илередир оюнга 3 команда долгандыгы оюнну ойнааннар. Түңнелинде, 1-ги черге Онза байдалдар яамызының ойнакчылары тергиидээн. Ийи дугаар черни "Башкы" командазы, 3-күзүн "Дөгээ" командазы алган.

Херээжен ойнакчылар аразында 1-ги черни – "Чеди-Хаан", 2-гизин – хоорайның Төлээлекчилер хуралы, 3-кү черни ОБЯ-ның командазы алгаш, тиилекчилер болган.

Маргылдааның тиилекчилеринге дипломнар, медальдар база 50 муң рубльди деткикчилер тывыскан. 2–3 дугаар черлер алган командалар база дипломнар, медальдар база 40, 30 муң акша шаңналдарын алганнар.

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиагрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редакторнун хүлээлгезин
күүседип турар С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак — 2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация технологи-
ялары болгаш массалыг коммуни-
кациялар адырынга хайгаарал та-
лазы-биле федералдыг албанның
Тыва Республика талазы-биле
эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыңан материал-
дарның авторларының бода-
лары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыңан саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадыгы дээш
авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлаггаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннун сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
3046 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10